

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

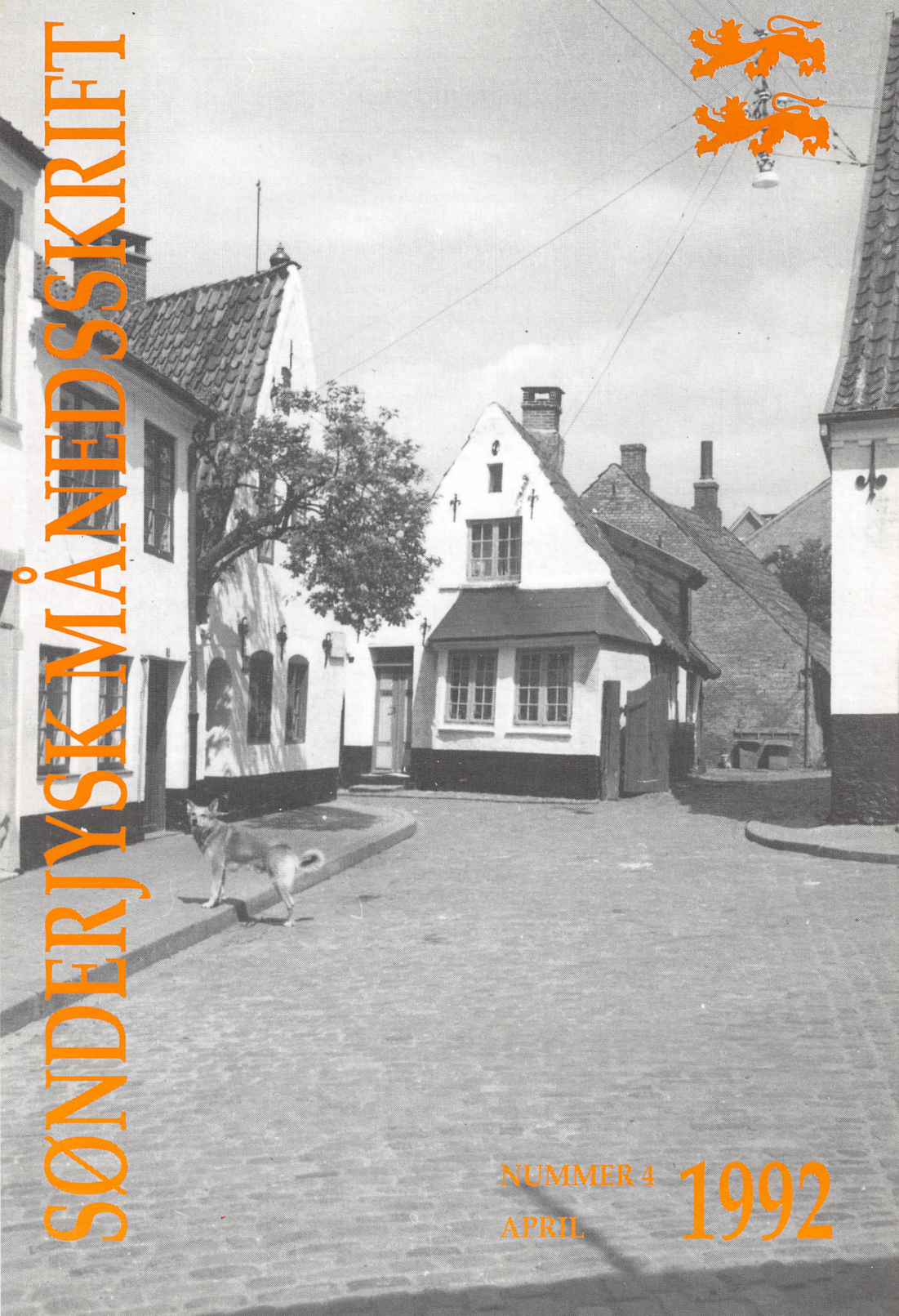
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

NUMMER 4
APRIL

1992

Sønderjysk Månedsskrift

Udgivet af
Historisk
Samfund
for sønderjylland

Abonnementspris
125 kr. årligt incl. moms
og forsendelse.

Enkeltnumre 15 kr. pr. stk.

Ekspedition:
Historisk Samfund
for Sønderjylland,
Sekretariat,
Haderslevvej 45,
6200 Aabenraa
tlf. 74 62 46 83.

Kontortid, ti.-to. kl. 9-13.

Redaktion:
Inge Adriansen,
Museet på
Sønderborg Slot
6400 Sønderborg

Steen W. Andersen
Haderslev Museum
6100 Haderslev

Henrik Fangel (ansv.)
Institut for sønderjysk
lokalhistorie
Haderslevvej 45
6200 Aabenraa

© Sønderjysk Månedsskrift
og forfattere

Sønderjysk Månedsskrift
indtales på bånd, der kan
lånes på biblioteket

Sats/montage:
Aabenraa Fotosats ApS
Tryk: P. E. Offset & Reklame A/S,
Varde

I dette nummer:

- Hilsen til Troels Fink - på 80-årsdagen* 107
I dette nummer af månedsskriftet er samlet en buket af artikler, tilegnet historikeren Troels Fink. Johan Peter Noack, København, bringer en hilsen til den 80-årige fødselar.
- Mellem dansk og tysk. Brødrene Moltke i 1848* 108
Johs. Nielsen, Vester Skerninge, giver en skildring af fire brødre, der stod på hver sin side i den nationale strid i 1848.
- Hilsen fra grænsen - nationale postkort fra en svunden tid* 113
Kongeåen - grænsen 1864-1920 - spillede en stor rolle i danskernes nationale bevidsthed. Henrik Fangel, Aabenraa, giver eksempler på, hvordan denne bevidsthed kommer til udtryk - ikke mindst på postkort.
- Gadenavnændringer i de sønderjyske købstæder ved Genforeningen i 1920* 121
Historien om gadenavnændringerne i 1920 er en del af historien om dansk og tysk i Sønderjylland. Birgit Christensen, Vanløse, fortæller herom.
- Det levende sprog.*
Har du snakket sønderjysk med dit barn i dag? 131
Karen Margrethe Pedersen, Aabenraa, fortæller om nogle af resultaterne af sine undersøgelser omkring brugen af den sønderjyske dialekt.
- Horn til hædersmænd* 136
Med udgangspunkt i en fin samling sølvdrinkehorn i Museet på Sønderborg slot fortæller Inge Adriansen, Sønderborg, om skikken at hædre hædersmænd med sådanne horn.
- Heinrich Hansen - fostret af Sønderjylland til Danmarks ære* 143
I anledning af en udstilling om maleren Heinrich Hansen på Haderslev Museum fortæller Birgit Jenvold om kunstneren og hans tilknytning til Sønderjylland.
- Det sker - på nordslesvigske museer* 148
Museernes arrangementer - og et nyt sted at møde fortiden: Historiecenter Dybbøl Banke
- Bognyt* 150
- Bagsiden om forsiden: Vægterpladsen, en Aabenraa idyl ...* 152
Vægterpladsen er et gammelt gadenavn i Aabenraa og blev ikke skiftet ud ved Genforeningen i 1920, således som det fortælles side 121-30. På bagsiden fortæller Birgitte Kragh, Aabenraa, om den charmerende plads i Aabenraa, hvoraf et hjørne er vist på billedet på forsiden.

Forsidebilledet viser et hjørne af Vægterpladsen, der er en af Aabenraas ældste pladser. På bagsiden fortælles om pladsens historie, dens placering i byplanen, dens huse og nogle af de mennesker, der bor på pladsen. Fot. Institut for Sønderjysk Lokalhistorie.

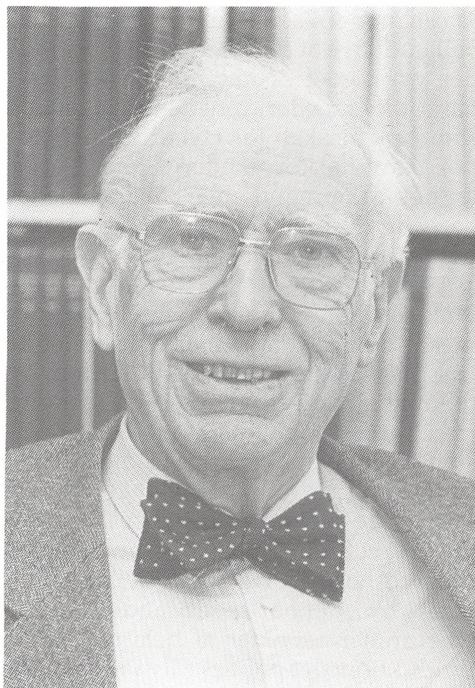
Hilsen til Troels Fink

- på 80-årsdagen

Af JOHAN PETER NOACK

Troels Fink er en personlighed, som Sønderjylland og Slesvig-Holsten, Danmark og Tyskland har meget at sige tak for. Han præsenterer sig som Aabenraer. Hans vugge stod på Klinkbjerg, og sit otium har han nu i det smukke store hus på Vægterpladsen. Liv og gerning har dog ført ham både til København og Århus, og perspektivet i hans indsats er både dansk og europæisk. Han er en myreflottig og disciplineret historiker, der har udfoldet sig på mange arenaer uden for studereværelset. Få har så intenst og udholdende som han undervist og forsket, administreret og organiseret, inspireret og igangsat.

I den nationale politik har Troels Fink sat sig sine spor. Indsatsen kulminerede, da han i 1955 bidrog til at bringe København-Bonn erklæringerne til verden, der i dag fremstår som et forbillede på en civiliseret demokratisk løsning på et nationalt mindretalsproblem. Som dansk generalkonsul i Flensborg fra 1959 kunne han selv på nærmeste hold følge, hvordan denne forståelse fik praktiske konsekvenser. Forud var, siden 1946, gået en indsats som konsulent for Udenrigsministeriet. Med saglig styrke lagde han et tungt lod i vægtskålen for, at Danmark førte en udadvendt og konsistent grænsepolitik. Længere tilbage organiserede han i De sønderjyske danske sam-

Troels Fink - 80 år den 18. april 1992. Fot. 1990 Ernst Winckelmann/Jydske Vestkysten.

fund fra 1940-42 den største danske forening, landsdelen nogensinde har kendt. Og fra 1936-40 virkede han i den sønderjyske politiadjundantur, som holdt et vågent øje med det tyske mindretals nazistiske aktiviteter. Hele dette arbejde kan med god ret karakteriseres som en sikring af det resultat, der blev vundet ved genforeningen 1920, personificeret i H. P. Hanssen, som Troels Fink på sin farmors side er beslægtet med.

I forskning og undervisning har Troels Fink hjulpet institutioner til verden, som endnu lever i bedste velgående. Det er nok her at nævne Journalisthøjskolen, Institut for Statskundskab ved Århus Universitet og ikke mindst Institut for Grænseregionsforskning, der ved sin grundlæggelse i 1976 tilførte Aaben-

raa en moderniseret samfundsvidenskabelig udgave af det sønderjyske institut, der var blevet diskuteret i årtier. Han har sat liv i hæderkronede foretagender som Jysk Selskab for Historie og Historisk Samfund for Sønderjylland. Det er let nok at opregne, men med i billedet hører den livfulde underviser, foredragsholder og mødedeltager.

I sine historiske arbejder har Troels Fink som få evnet at forene det akademiske med det folkelige. Det er let at læse hans bøger og artikler. Lærdom og dokumentation får deres, men sproglig enkelthed er kombineret med en præcision og et perspektiv, der fastholder læseren. En liste over de mange værker ville fylde for meget her. Nævnes skal dog det store trebindsværk om genforeningens historie, Da Sønderjylland blev delt (1978), der bortset fra landbohistorien rummer aspekter af hele den store produktion: det politiske liv i Sønderjyl-

land, dansk indenrigspolitik og ikke mindst udenrigspolitikken i dens sammenfletninger med udviklingen i Tyskland og på den europæiske arena. Og fremhæves bør også de prægante oversigter Rids af Sønderjyllands historie (1943) og Sønderjylland siden genforeningen i 1920 (1950). De udgør stadig den vigtigste indgang til emnet. De blev i 1958 oversat til tysk. I deres udbredelse syd for grænsen har Troels Fink lov at notere et synligt bevis på, hvor gunstig modtagelsen har været af den grænsepolitik, han aktivt har fremmet.

Selskabelige samvær kvikker Troels Fink gerne op med sit store fond af anekdoter, men han går tidligt hjem i seng. Alle vi, der har længtes efter flere af hans historier, når snakken ud på de små timer har kørt i tomgang, ved også, at han tidligt næste morgen har siddet ved sit skrivebord og forberedt den indsats, vi hylder ham for i dag.

Mellem dansk og tysk

Brødrene Moltke i 1848

Af JOHS. NIELSEN

Fra forrige århundrede kendes mange eksempler på, at striden mellem dansk og tysk kunne splitte familier, så broder stod mod broder og fader mod søn. Der var dog også tilfælde, hvor man bevarede familiesammenholdet på trods af forskellige standpunkter i den nationale strid. Et smukt bevis herpå er familien Moltke, hvor fire brødre under konflikten kulmination i 1848 fastholdt hvert sit standpunkt i den aktuelle sag, uden at der gik skår i deres venskab. Den usædvanlige familiehistorie fortælleres her af Johs. Nielsen, Vester Skerninge.

Den nok mest kendte af Moltke-brødrene var den senere så berømte hærfører og generalfeltmarskal Helmuth von Moltke. I 1848 havde han ganske vist for længst forladt Danmark, hvor han havde fået sin officersuddannelse og gjort tjeneste som løjtnant ved et dansk regiment. Han var nu major i den preussiske generalstab med tjenestested i Koblenz og fra maj 1848 afdelingschef i generalstaben med kontor i Berlin, hvorfra han med levende interesse fulgte begivenhederne i det gamle land og i talrige breve

til brødrene i Danmark gav sin mening til kende.

De øvrige tre brødre, Friedrich (eller Fritz), Adolph og Ludwig, der var embedsmænd i statsadministrationen for hertugdømmerne, forblev tro mod deres danske konge/hertug, men fulgte iøvrigt hver sin vej i overensstemmelse med deres personlige opfattelse af pligtens og embedets bud.

To ting havde alle brødrene til fælles: for det første en stærk familiefølelse, som knyttede dem sammen i et varmt venskab trods alle meningsforskelle, og for det andet en rodfæstet konservativ indstilling til tidens politiske og nationale bevægelser. Det sidste fik dem til at forholde sig skeptisk overfor det nye politiske fænomen, hvis danske tilhængere i datidens sprogbrug kaldtes de ultradanske, de doktrinære, bevægelsespartiet, de ejderdanske eller med deres egne og eftertidens ord: de nationalliberale. Deres tyske modpart var slesvig-holsterne, som også var nationalliberale; og ligesom de danske nationalliberale var skandinaviske, således forbrødrede de slesvig-holstenske nationalliberale sig med de tyske nationale, der kæmpede for Tysklands enhed.

De fire brødre og deres baggrund

De fire brødre Moltke, som omtales her, (der var ialt otte søskende i familien) var tyskere af fødsel, men i deres tidligste barndom blev de den danske konges undersåtter, fordi forældrene i 1806 flyttede til Holsten. Faderen, der tidligere havde været preussisk officer, blev officer i den danske hær, deltog med hæder i krigen 1807-14 og sluttede sin karriere som generaløjtnant.

I efteråret 1811 rejste han til København med Friedrich (Fritz) og Helmuth og fik dem anbragt som elever på Det kgl. Landkadet Akademi. Drengene var henholdsvis 12 og 11 år gamle. En ældre

broder, Wilhelm, sendtes videre til Norge for at blive elev på det kgl. norske kadetakademi. Han blev officer i den danske hær og døde allerede i 1834.

I 1818 og 1819 bestod Fritz og Helmuth deres officerseksamen og ansattes som sekondløjtnanter ved henholdsvis Slesvigske Infanteri-Regiment og Oldenborgske Infanteri-Regiment (hvis chef var hertug Vilhelm af Holsten-Beck, far til den senere kong Christian 9.). Fritz forblev ved sit regiment indtil 1837, da han afskedigedes efter ansøgning, hvorpå han udnævntes til kaptajn og ansattes som toldinspektør i Ringsted. I 1843 blev han postmester i Aabenraa, og i 1852 forfremmedes han til postmester i den langt større by Flensborg. I 1856 udnævntes han til kammerherre, og året efter blev han chef for den slesvigske jernbanes postekspedition. I 1866 tog han sin afsked og flyttede til Lybæk. Han var da blevet enke-mand. Kort efter tog han ophold hos Helmuth på dennes gods Kreisau i Schlesien. Der døde han i 1874 og blev begravet på Flensborgs gamle kirkegård.

Helmuth ansøgte allerede i 1822 kongen om tilladelse til at træde ud af den danske hær for at søge optagelse i den preussiske. Det bevilgede Frederik 6. ham, og sekondløjtnanten sendte majestæten et smukt takkebrev, hvori han udtrykte ønsket om, at det måtte forundes ham »engang i tiden at anvende den duelighed, jeg agter at erhverve mig, til kongens og Danmarks gavn«. Efter at have bestået den preussiske officerseksamen blev Helmuth i marts 1823 ansat som sekondløjtnant ved det 8. infanteriregiment (Leibregiment). Her var han i halvandet år, og sammen med den korte tid ved det danske regiment var det al den geledtjeneste, han fik i sit lange liv. De næste 8 1/2 år gik med stabskursus, sygeorlov og undervisning på en divisionsskole, samt fire år som militær rådgiver for den tyrkiske hærledelse, i hvil-

Friedrich Moltke (1799-1874), fotograferet med sin hustru Marie Elisabeth Bölte. Fot. Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

den danske hær og adjutant for landgreve Carl af Hessen. I 1848 førte han den slesvig-holstenske hær i kampen ved Bov, men udtrådte straks derefter af aktiv tjeneste. Han var en tid krigsminister i den provisoriske regering, der blev dannet i Kiel under den slesvig-holstenske rejsning i marts 1848.

Ludwig v. Moltke (1805-89) kom som 14-årig til en faster og onkel i Berlin og blev elev på Friedrich-Wilhelm gymnasiet. Under opholdet i Berlin kom han meget sammen med Helmuth, og i fællesskab dyrkede de musik, der navnlig var Ludwigs særlige talent, og litteratur, som Helmuth interesserede sig stærkt for (han skrev noveller og oversatte engelske romaner). Livet igennem bevarede de to et særligt nært venskab. Efter studentereksamen studerede Ludwig jura i Kiel og Heidelberg og bestod ligesom Adolf embedseksamen i Kiel med glimrende resultat. Også han giftede sig ind i en kendt dansk officersfamilie; hans kone, Marie v. Krogh, var datter af overfører og jægermester v. Krogh, broder til general Krogh, sejrherren fra Isted.

Ludwig arbejdede nogle år ved landsretten i Slesvig, men så trådte han også i statens tjeneste og blev 1841 amtmænd på Femern. Han var tysk, kunne overhovedet ikke tale dansk, men forblev kongetro dansk embedsmand, indtil hans holstenske fædreland indlemmedes i Preussen.

Treårskrigen 1848-51 og tiden derefter
I det bevægede år 1848 valgte Moltkerne, uanset deres stærke broderlige sammenhold, hver sin vej.

ken stilling han deltog i Tyrkiets krig mod Ægypten. Derpå fulgte 56 år ved den store generalstab, de sidste 31 som dens chef. I oktober 1870 blev han af kong Wilhelm ophøjet i grevestanden, og i juni 1871 udnævntes han til generalfeltmarskal. Først som 88-årig forlod han i 1888 aktiv tjeneste. Han døde i 1891.

Adolf v. Moltke (1804-71) havde ikke de ældre brøders fysiske styrke, men lignede dem med hensyn til intellektuelle evner. Han studerede jura ved universiteterne i Kiel og Heidelberg og tog sin embedseksamen med højeste karakter. Efter nogle års ansættelse ved den holstenske overret blev han deputeret (det svarer nærmest til departementschef eller direktør) ved det slesvig-holstenlauenburgske kancelli i København. Han blev kammerherre i 1846. Adolf var gift med Augusta v. Krohn, datter af oberst A. F. v. Krohn, indtil 1848 højt anset i

Helmuth v. Moltke (1800-1891). Fot. Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

Da den slesvig-holstenske rejsning tog form af en opstand mod regeringen i København med krav om Slesvigs optagelse i Det tyske Forbund, nægtede Ludwig v. Moltke som amtmand på Femern at slutte sig til opstanden. Som helstatsmand »var han urokkelig tro«, som det udtrykkes i den tyske udgivelse af Helmuth v. Moltkes breve til ham. Hans holdning førte til voldsomme uroligheder på øen, hvor især »de lavere folkeklasser« ifølge en tysk fremstilling var ophidset af justitsråd v. Leesen til Catharinenhof. Amtmanden blev af øens befolkning udsat for grove fornærmelser, og den provisoriske regering nægtede at anerkende ham som amtmand og førte istedet alle forhandlingerne med v. Leesen, der gik i gang med at organisere og bevæbne de våbenføre mænd til kampen mod kongeriget. Ludwig holdt ikke desto mindre ud på sin vanskelige post gennem hele treårskrigen. I 1850 hjemkaldtes han for i 1853 at blive ansat ved den lauenburgske administration i Ratzeburg. I 1863 aflagde han troskabsed til Christian 9. Efter 1864 blev han i sit embede indtil 1868, da han trak sig tilbage af helbredshensyn.

Da medlemmer af det slesvig-holsten-lauenburgske kancelli i marts 1848 nedlagde deres embeder og forlod København, drog Adolf v. Moltke til sin familie i Holsten. Helmuth havde tilbudt både ham og Ludwig at komme til Koblenz for at bo hos ham, til den politiske krise var drevet over, men begge brødrene afslog.

Adolf forsvarede sit hjemland Holstens rettigheder, men holdt sig klar af

den slesvig-holstenske provisoriske regering. Efter våbenstilstanden i Malmø august 1848 blev der efter besværlige forhandlinger og intrigering på begge sider den 22. oktober indsat en femmands fællesregering for hertugdømmerne, og i den fik Adolf sæde. Fællesregeringen var i realiteten valgt af en »landsforsamling« i Kiel, og den var rent slesvig-holstensk orienteret. Helmuth havde i et brev af 9. september advaret sin bror mod at deltage, men Adolf svarede ham: »Man kan misbillige revolutionen, men er desuagtet forpligtet til med al kraft og trofasthed at tilslutte sig den fuldbyrdede revolution.«

I april 1849 blev krigen genoptaget, og efter at en ny våbenstilstand var indgået, fik man i stedet for en fællesregering et statholderskab, hvori Adolf ikke deltog; men straks efter krigen blev der igen kaldt på ham, idet han i 1851 blev

deltager i den såkaldte notabelforsamling, der i maj-juli samledes i Flensborg for at udarbejde forslag til en ordning af monarkiets styrelse. Her tilhørte han den holstenske mindretalsgruppe, som ønskede en statsordning nogenlunde som den før krigen. Senere på året blev han udnævnt til administrator for det holstenske grevskab Rantzau.

Ved en regeringskrise i april 1857, da ministeriet Andræ blev afløst af ministeriet Hall, stod man uden en udenrigsminister og en minister for Holsten. Vor gesandt ved Forbundsdagen i Frankfurt, Bernhard v. Bülow, blev hjemkaldt for at få udenrigsministerposten tilbudt. Han var ikke interesseret, men udtalte, at hvis han skulle tage imod stillingen, ville betingelsen være, at Adolf v. Moltke blev minister for Holsten. Ved samme tid blev Adolf fra forskellige sider anbefalet til denne post, men han afslog, bl. a. af helbredsgrunde. A. F. Krieger har herom bemærket i sin dagbog: »Moltkes grund er dels helbredstilstand, han spytter blod, dersom han bliver agiteret, dels hans mangel på tro på helstaten...; han kan loyalt tjene den nugældende forfatningstilstand, men han har ikke tillid til den, så han kunne indtage en politisk ledende stilling.«

Som sine brødre Fritz og Ludwig forblev han loyal mod den danske konge og aflagde i 1863 troskabsed til Christian 9.

Efter Preussens indlemmelse af Holsten fik Adolf en stilling som landråd ved Kreis Pinneberg; men det meste af tiden måtte han af helbredsgrunde tage ophold i syden. Han døde i 1871.

Da Fritz v. Moltke i 1843 kom til Aabenraa som postmester, mødte han en befolkning, der var delt i to nogenlunde lige store grupper: en dansk-national og en tysk-national, den første rekrutteredes i de jævne lag, håndværkere og småhandlende, den sidste omfattede

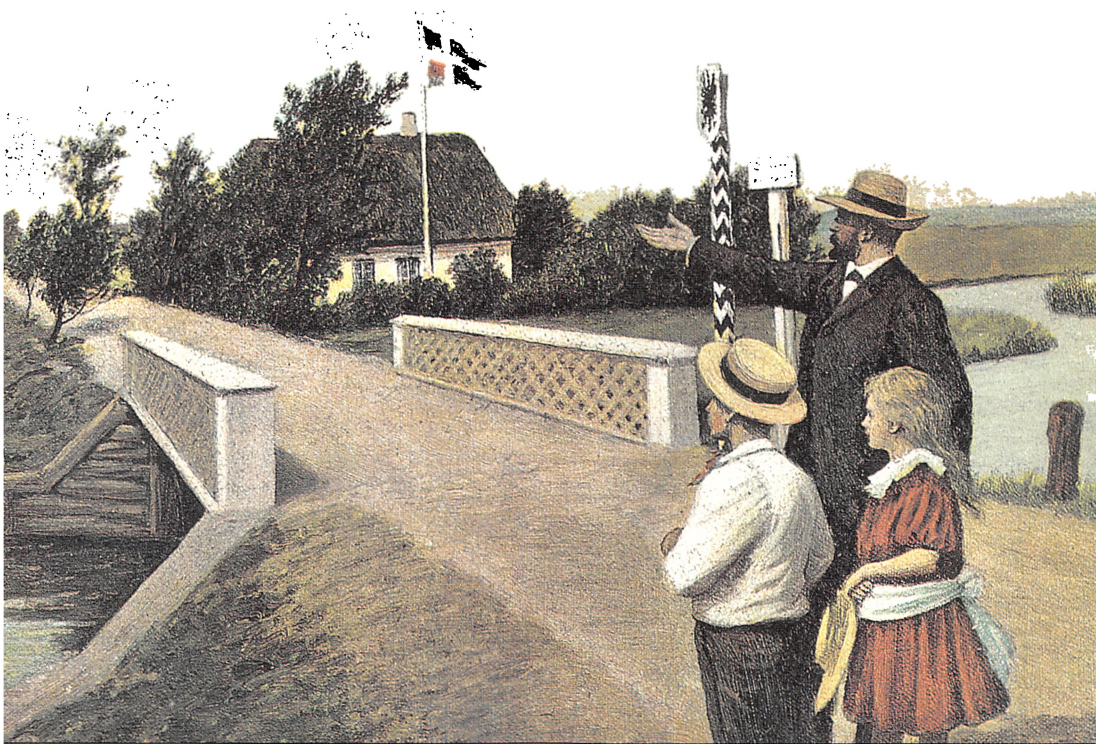
næsten hele det højere borgerskab og embedsmændene - næsten, for med Fritz v. Moltke og hans hustru kom to urokkeligt kongetro danskere ind i den lille bys overklasse. Det affandt man sig med, indtil »ånden fra 1848« fyldte sindene og trak de modstridende anskuelser hårdt op.

Da oplysninger og rygter om martsdagens begivenheder i Kiel og Rendsborg nåede til Aabenraa, gik dens tysksindede borgmester Schow til postmesteren og krævede, at denne nu adlød den provisoriske regering i Kiel. Hertil svarede Fritz v. Moltke, at han var bundet af sin ed til kongen og ikke havde i sinde at adlyde nogen anden. Så fulgte store demonstrationer mod posthuset. Først kom en skare slesvig-holstensindede og leverede en »Katzenjammer« koncert med ledsagende truende tilråb, og næste dag var det en skare dansksindede, køllebevæbnede håndværkere, som hyldede postmesteren der i begge tilfælde forholdt sig i uforstyrrelig ro.

Den 28. april rykkede preussiske og slesvig-holstenske tropper under general Wrangel ind i Aabenraa. Preusserne respekterede åbenbart den dansksindede postmesters holdning, hvilket blandt andet ses af et brev fra Helmuth til Adolf: »Jeg talte i aftes med en officer, der havde ligget indkvarteret i Aabenraa hos Fritz, der havde ydet ham fuld retfærdighed trods sit danske sindelag. Det har ret glædet mig.«

De slesvig-holstenske myndigheder suspenderede imidlertid Moltke, og den 4. maj måtte han og hans kone forlade posthuset, som var deres hjem og privatejendom. De drog til Odense, og kaptajn Fritz v. Moltke blev ansat som feltpostmester ved den danske hær.

Den 8. september 1848 gjorde Frederik 7. ham til ridder af Danebrog.

Til de nationale postkort fra grænsen hører bl.a. dette postkort fra grænsen ved Skodborg. Det er udgivet af Stenders forlag i en serie af »nationale kort« og viser en far, der står på den tyske side af grænsen, symboliseret ved den tyske grænsepæl, og peger over på den anden side af grænsen, hvor Dannebrog - et splitflag - vajer i haven foran et stråttækt hus. Til venstre for broen ses en grænsesten. Vi kan forestille os, at han fortæller sine børn om Danmark, og om at man derovre lærer dansk i skolen og frit må bruge sit danske modersmål. Danmark er som det forjættede land.

Billedet er helt klart konstrueret, det er ikke en naturlig eller tilfældig situation, der her er foreviget. Dette fremgår også af en oplysning om, at det er frimenighedspræsten Thade Petersen fra Haderslev - en markant skikkelse inden for det danske, nationale arbejde i Sønderjylland - der her har stillet sig op foran fotografen.

Hilsen fra grænsen

- nationale postkort fra en svunden tid

Af HENRIK FANGEL

Kongeåen kom som en del af statsgrænsen mellem Danmark og Tyskland fra 1864 til 1920 til at spille en stor rolle i danskernes bevidsthed. Som Dybbøl Mølle blev den et symbol på den tabte landsdel, og den blev derfor brugt i forskellige sammenhænge, hvor nationale følelser og håbet om genforening skulle vækkes.

Henrik Fangel, Aabenraa, fortæller her om, hvordan grænsen - Kongeåen - indgik i bogtitler, digte, plakater og ikke mindst i gengivelser på postkort.

Kongeåen som grænse
Kongeåen var fra oprettelsen af hertugdømmet Slesvig i 1232 grænse mellem

Kongeriget Danmark og hertugdømmet Slesvig. Grænsen fulgte Kongeåen fra udløbet i Vesterhavet til udspringet lidt syd for Vamdrup. Herfra fulgte grænsen en stort set lige linje til Kolding, hvor Kolding å dannede grænsen. Hele området syd for Kolding fjord hørte altså til hertugdømmet.

Selvom hertugdømmet Slesvig og kongeriget Danmark fra slutningen af middelalderen stod under samme fyrste, nemlig kongen af Danmark, vedblev Kongeågrænsen dog at være grænse. De to områder havde nemlig vidt forskellig jurisdiktion og administration. Sprogligt gjorde der sig også en forskel gældende, idet administrationsproget syd for Kongeåen var tysk. Folkeligt og kulturelt dannede grænsen imidlertid ikke noget skel.

Kongeåen var først og fremmest en toldgrænse. Den ældgamle hærvej passerede her, og ved passage af grænsen skulle der betales told. Det gjaldt især de store oksedrifter fra Jylland, men også andre varer måtte fortoldes.

I 1851 afskaffedes Kongeåen som toldgrænse. Toldgrænsen flyttedes til Ejderen for i 1854 at flyttes helt til Elben, således at kongeriget Danmark og de to hertugdømmer Slesvig og Holsten hermed var ét toldområde.

Denne tilstand varede kun ti år. Efter krigen og nederlaget i 1864 blev Kongeåen igen grænse, og nu var det ikke kun toldgrænse, men også statsgrænse. Grænselinjen blev ikke som den tidligere toldgrænse. Imod vest blev grænsen ført i en stor bue syd om Ribe, og Ribe og sognene her omkring blev ved Danmark. Det gjaldt også den nordlige del af Tyrstrup herred, de såkaldte otte sogne.

Kongeågrænsen i danskernes bevidsthed
Grænsen mellem Danmark og Tyskland blev en af de fredeligste i Europa i de 56 år den fungerede, men ikke desto min-

dre var det en forhadet grænse. Kongeågrænsen var ikke en folkegrænse, en grænse mellem to forskellige folkeslag. Det var kun en statsgrænse, skabt ved militære magtmidler, og både nord og syd for den boede danske mænd og kvinder.

Kongeågrænsen kom derfor til at indgå i alle danskes bevidsthed som et udtryk for noget unaturligt, som noget der burde slettes. »Grænsen« blev brugt som et konkret billede på det der var adskilt fra hinanden på en unaturlig måde. »Grænsen« blev så at sige lig »Sønderjylland« og den hårde skæbne det fik efter 1864.

Dette tankemæssige indhold ligger skjult i titlerne på nogle kendte værker fra slutningen af 1800-årene. Det drejer sig om Holger Drachmanns rejseskildring »Der ovre fra grænsen« fra 1877, der slet ikke handler om egnen omkring Kongeåen, men om Als og Dybbøl eller »det danske Termopylæ«, som det kaldes i værkets undertitel. Også i Erik Skrams kendte og meget udbredte rejseskildring fra 1888 - »Hinsides grænsen« - indgår grænsen i titlen. Der er ingen tvivl om, at disse rejseskildringer og deres store udbredelse har været med til at fæstne »grænsen« som et begreb, der vakte helt bestemte associationer i danskernes bevidsthed.

Begrebet »sønden å« er af samme karakter. Også dette udtryk blev brugt, når man talte om Sønderjylland og de danske brødre og søstre dernede. En rejseskildring - mindre kendt end de to forrige og skrevet af Thorvald Lund i 1907 - bærer titlen »Sønden å«. I dens forord siges ganske godt, hvad det lille skrift skal bruges til. Det kan udtrykkes i den ene sætning: »Glem ikke Sønderjylland«. Til at vække denne tanke var ordene »Kongeå«, »grænsen« og »sønden å« tilstrækkelige.

Danskernes håb om og tro på at den

Afstemningsplakat fra 1920 med »Hejmdal« på Kongeåen.

Afstemningsplakat fra 1920, tegnet af Joakim Skovgaard som illustration af Henrik Pontoppidans digt.

unaturlige grænse ville blive slettet, kommer især til udtryk i sange og digte, hvoraf enkelte skal nævnes som eksempler. I Johan Ottosens sang »Det haver så nyligen regnet« (1899) hedder det, at »de kan spærre med farver og med pæle, de kan lokke med løfter og med løn, fælles sprog giver vore tanker mæle, fælles vilje gør kampdagen skøn...«. Tanken er her, at grænsen, grænsepælene med deres sort-hvide farver aldrig vil kunne adskille det folk, der hører sammen, bl. a. gennem sproget. I digtet »Venner ser på Danmarks kort« (1889) udtrykker Chr. Richardt håbet: »Skærme Gud vor gamle rede, skænke os et Danmarks kort, hvor alt dansk igen er vort.« På Magnusstenen, som blev rejst 1898 i Skibelund krat få kilometer nord for Kongeåen, skrev digteren Thor Lange »Unde Gud din kongesjæl at se Nordens grænsepæl atter rykket frem mod syd.« Også

her er det grænsen og håbet om en grænseflytning der kommer til udtryk.

Ved Genforeningen blev Kongeåen brugt som et vigtigt element på et par afstemningsplakater. På en af de mest udbredte plakater ses Hejmdal, der blæser i luren stående på en bro, hvorunder er skrevet »Vågn og stem for Danmark«. Broen fører over en å med den tyske grænsepæl til højre, den danske til venstre. Det er helt klart Kongeåen, der vises, og hensigten er at fremkalde de associations, som er nævnt ovenfor. Den unaturlige grænse skal slettes ved at stemme dansk på afstemningsdagen den 10. februar 1920.

Den anden plakat illustrerer Henrik Pontoppidans digt om den røvede datter, dybt begrædt, som er kommet frelst tilbage. På en bro over en å tager en ældre kvinde en yngre kvinde i sin favn. Heller ikke denne plakats budskab og

Grænsen ved Foldingbro er sammen med grænsen ved Skodborg den mest benyttede og mest afbildede af grænseovergangene. Kopien af det originale glasnegativ (øverst) giver ikke nogen antydning af at der er tale om en grænse. Det farvelagte postkort viser det derimod med det indtegnede, vajende Dannebrog (på den tyske side af broen!) og den sort-hvidstribede grænsepæl med den tyske ørn. For at den kan ses, har det imidlertid været nødvendigt at flytte manden, der slår ud med armen, lidt til venstre. Denne gestus med armen er den samme som på Stenders postkort fra Skodborg (side 113). Manden fortæller det lille barn, at derovre er Danmark med alt hvad det indebærer af positivt. Carl C. Biehl neg. 74-2326 ca. 1908.

Et af de postkort fra Kongeåen, som er udsendt i flest oplag, er dette billede af broen over Kongeåen ved Foldingbro. Kopien af glasnegativet (øverst) viser en gruppe personer på og ved en å, der snor sig gennem engen. Det farvelagte postkort viser klart, at det er grænsen mellem Danmark og Tyskland, dels ved teksten »Grænse ved Foldingbro«, dels ved det indtegnede, vajende Dannebrog (der står midt ude på broen!) dels ved den tyske grænsepæl med den tyske ørn (som faktisk står længere ude til højre, jfr. billedet på modsatte side!). Carl C. Biehl neg. 74-2323 ca. 1910.

indhold kan forstås uden bevidstheden om Kongeåen. - Også bag teksten på afstemningsplakaten fra Haderslev »Atter det skilte føjer sig sammen« ligger bevidstheden om Kongeåen, som det der skiller.

Klarest anvendes Kongeåen som udtryk for noget unaturligt, som noget smertefuld i et af versene fra Helge Rodes eventyrspil »Moderen« fra 1921. Her hedder det (på samme melodi som »Som en rejselysten flåde«):

Søndret folk er vokset sammen
i den store skæbnestund.
En er stammen, en er flammen,
en er glæden på vor grund.
Frem af vinter vælder vår.
Helet er vort gamle sår
bødet Danmarks flænge
Sorgomsuste Kongeå
atter skal din vove gå,
glad igennem enge.

Med genforeningen i 1920 var sorgen over det, der skete i 1864, slukket, og såret, som Danmark dengang fik, var helet, selv om ikke alle danske kom inden for den nye grænse.

Grænsen på postkort

Også en meget stor mængde postkort fra tiden før 1920 spiller på de associationer, som grænsen - Kongeåen - fremkaldte hos alle danskere. Tusindvis af postkort med motiver fra grænsen spredtes fra omkring århundredskiftet ud over hele Sønderjylland og Danmark. Det var som om danske både nord og syd for grænsen skulle minde hinanden om det unaturlige skel, som fandtes midt imellem dem.

Mange af disse postkort kendetegnes ved, at de tydeligt viser det danske og det tyske. Indtegnet er meget ofte et flot vajende Dannebrog, mens den tyske ørn ses fremhævet på den sort- og hvidstri-

bede tyske grænsepæl. Den stærke fremhævelse af Dannebrog kan også have sin baggrund i, at man syd for Kongeåen ikke kunne flage med Dannebrog under fremmedherredømmet. Sit nationale sindelag kunne man derimod frit give udtryk for på sådanne postkort.

En del af disse postkort er fremstillet af Carl C. Biehl i Gråsten. Han var født 1872 og slog sig i 1898 ned i Gråsten med en forretning med herregarderobe og cykler. Han blev efterhånden en af de ledende personer indenfor byens dansk-sindede bevægelse.

Få år senere udvidede Biehl sin forretning til også at omfatte papirvarer, bl.a. gratulationskort, der blev en meget stor artikel. Hertil kom også postkort, som han for en stor del selv fremstillede i det trykkeri, som han indrettede i tilknytning til en nyopført forretnings-ejendom i Slotsgade nr. 15. Fra begyndelsen af 1900-årene var Carl C. Biehl en af de største postkortfabrikanter i Sønderjylland.

Hans virksomhed strakte sig ud over hele landsdelen - også syd for 1920-grænsen. Han eller en af hans medhjælpere drog ud med fotoapparatet og en stak glasnegativer, og så blev der taget billeder, hvorefter der blev fremstillet postkort. De fleste af Biehls postkort blev lavet på bestilling med henblik på lokalt salg, som regel hos bestilleren. Det er ofte billeder af enkeltbygninger med forretninger eller interiørs fra forretninger. Gademotiver eller panoramaer af landsbyer og stationsbyer findes også i stort tal, ligesom fremtrædende bygninger, bl.a. kirker, banegårde og slotte, blev fotograferet med henblik på fremstilling af postkort til lokalt salg.

Til grund for en række andre motiver lå derimod næppe direkte bestillinger. Det gjaldt motiver fra Dybbøl, bl. a. billeder af de mange krigergrave, og det gjaldt motiver fra grænsen. De kunne

Et meget fint glasnegativ viser en gruppe personer på broen over Kongeåen ved Skodborg, ikke mindst bemærkes to velklædte damer med store hatte og to små børn i deres fineste puds. Man ser den tyske grænsepæl og en tysk grænsegendarm (t. v.) og i baggrunden til venstre på den anden side af broen en af de 131 grænsesten, som markerede grænsen tværs over Sønderjylland fra Vesterhavet til Lillebælt. På næste side ses, hvordan postkortet efter dette negativ kom til at se ud. Carl C. Biehl neg. 74-2912 ca. 1909.

sælges, ikke kun på stedet, men hos boghandlere og papirhandlere mange steder rundt omkring i landet. Vi kan da også se på de bevarede postkort, at de ofte er afsendt langt fra det sted, som vises på postkortet.

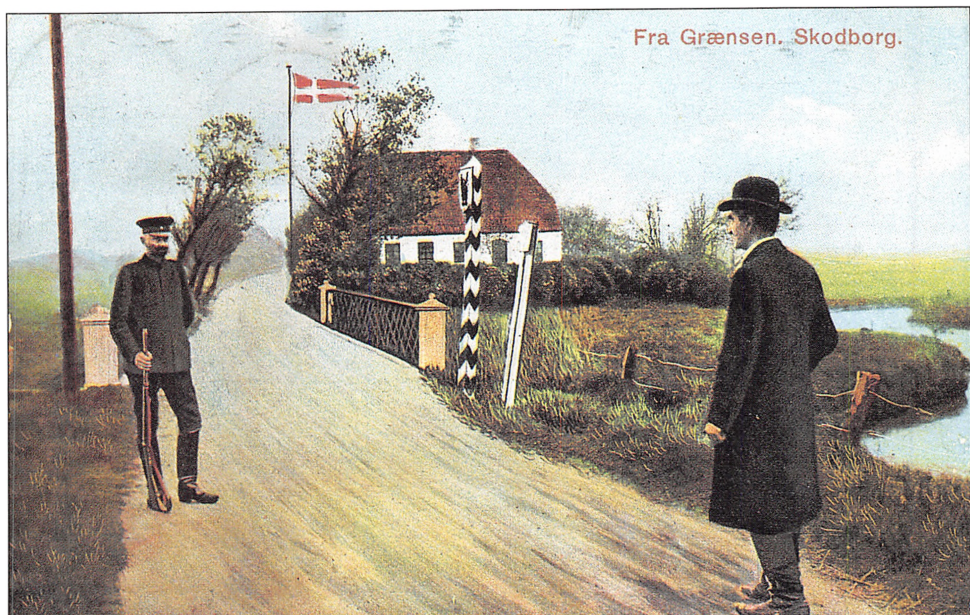
Carl C. Biehls glasnegativer

Vi er i den heldige situation, at vi har mulighed for i bogstaveligste forstand at se Carl C. Biehl i kortene. En meget stor del af negativerne til de postkort, som han lod fremstille, er bevaret. Det gælder også et meget stort antal af Biehls egne kontaktkopier af glasnegativerne. Bagpå disse kopier er der noteret oplysninger til bogtrykkeren om oplag, om evt. farvelægning, om den tekst der

skal stå på kortet, ligesom der kan være anvisninger på retoucheringer. Retoucheringerne kan også fremgå af selve billedet, og de fremgår i hvert fald med al ønskelig tydelighed, når vi sammenligner glasnegativerne og postkortene.

✱

Postkortene fra grænsen skal ses i sammenhæng med andre postkort, der har et nationalt indhold. Flere af dem er fremstillet hos Carl C. Biehl. Det gælder bl.a. et postkort med »De sønderjyske piger«, og et med »De sidste på skansen« Begge disse postkort udtrykker den trofasthed og udholdenhed, som kendetegnede sønderjydernes kamp under fremmedherredømmet, men der skulle ligesom med postkortene fra grænsen en fælles refe-

Fra Grænsen. Skodborg.

Retouche kan gøre underværker. På det farvelagte postkort efter negativkopian på forrige side er hele midtergruppen af personer væk. Kun manden i forgrunden og den tyske grænsegendarm er tilbage. At det er grænsen mellem Danmark og Tyskland, er fremhævet ved indtegning af et vøjende Dannebrog ved huset i baggrunden og ved teksten »Fra Grænsen. Skodborg«. Stedet er det samme som på Stenders postkort, gengivet side 113.

renceramme til hos såvel afsender som modtager, for at postkortenes tankeindhold kunne forstås. At der har været en sådan fælles referenceramme, er der næppe tvivl om. Ved at manipulere med - eller bearbejde - negativterne formåede Biehl at skabe postkort, der gav klare associationer om »den sorgomsuste Kongeå«. Hans »kompositioner« anskueliggør, at Ottosens ord om, at »de kan spørre med farver og med pæle...« er sande.

De nationale postkort og disse »arrangerede« postkort er udtryk for en dansk national selvforståelse. Deres store udbredelse viser, at Biehl ramte noget helt centralt i den danske opfattelse. Derfor hører disse postkort hjemme inden for den række billeder og figurer med et nationalt symbolindhold, som vor historie er så rig på.

Litteratur

Poul Andersen: På tur med Biehl - i Graasten. Sønderjyske Billeder 2. Aabenra 1989, s.3-13.

Inge Adriansen: »De sønderjyske piger« - fra forlæggerprofit til folkeeje, i: Sønderjyske Årbøger 1988, s. 5-42.

Inge Adriansen: Mor Danmark. Valkyrie, Skjoldmø og fædrelandssymbol, i: Folk og Kultur 1986 s. 105-63.

Inge Adriansen: Fædrelandet, folkeminderne og modersmålet, 1990, spec. s. 165-180 (Nationale symboler).

Alle gengivne postkort og kopier af glasnegativer findes ligesom Carl C. Biehls originale glasnegativer (format 12x16,5 cm) i Institut for Sønderjysk Lokalhistorie, Aabenraa. Der er bevaret ialt 34 glasnegativer af Carl C. Biehl fra grænsen 1864-1920, fra Vedsted i vest til Hejlsminde i øst. Til 18 af disse kendes postkort.

Gadenavneændringer i de sønderjyske købstæder ved Genforeningen i 1920

Af BIRGIT CHRISTENSEN

Ved Genforeningen i 1920 og overgangen fra tysk til dansk styre skulle mange ting ændres. En af dem var gadenavnene i de fire købstæder, hvor der skulle opsættes skilte med gadenavnene på dansk. Birgit Christensen, Vanløse, har systematisk undersøgt de mange ændringer, som skete. Resultatet af undersøgelserne bringes her som et bidrag til det meget omfattende kapitel, som historien om dansk og tysk i Sønderjylland er.

Gadenavne var noget af det første, som blev taget op til behandling i de fire købstæder efter at genforeningsfestlighederne var overstået og hverdagen begyndt. Som oftest var det ikke noget problem at finde ud af, hvad der skulle stå på skiltene i de gamle gader inde i byerne. De havde fra gammel tid danske navne, opstået i folkemunde. I tysk sammenhæng var de i nogle tilfælde blevet oversat, f.eks. Møllevej i Tønder til Mühlenweg. I andre tilfælde havde man nøjedes med at oversætte gade til strasse og vej til weg og beholdt navnets forled, og når man så skrev det, gengav man den sønderjyske udtale med den tyske retskrivning. Sådan blev f. eks. Gaaskjærgade i Haderslev skrevet Goskjerstrasse. Så i disse tilfælde kunne man skrive de velkendte danske navne på skiltene.

Men netop i den tyske tid var der sket det, at gadenavne var blevet et kommunalt anliggende. Nu fik gaderne deres navne ved byrådsbeslutning. I den periode var det de tysksprogede versioner af navnene, der var de officielle. De nye navne, der kom til i tysk tid, blev i dansk

skrift og tale oversat. Men der var kommet nogle navne til, som man nu ikke uden videre kunne skrive på dansk. F. eks. var det klart, at Kaiser-Wilhelm-Allee i Sønderborg måtte have et helt nyt navn.

De danske gadenavne blev efter Genforeningen vedtaget af byrådene. Hele bestanden af gadenavne i hver by blev taget op til nøje overvejelse.

I Haderslev og Sønderborg opfordrede byrådene borgerne til at tilkendegive deres meninger om de forslag, som blev udarbejdet af byrådsudvalg og offentliggjort i aviserne. I Tønder opfordrede Tønder Amts Avis læserne til at komme med forslag til gadenavne. Og i alle byerne blev lister over de vedtagne navne offentliggjort i aviserne.

Lad os nu se på navneændringerne i de enkelte byer.

Haderslev

I Haderslev var der sket nogle gadenavneændringer i forbindelse med, at de tilgrænsende kommuner Ladegaard, Sønder Otting og Gl. Haderslev blev lagt sammen med Haderslev købstad i 1910. Bl. a. ændredes de gadenavne, der endte på -chaussee, så de kom til at ende på -strasse, f. eks. Woyenserchaussee til Woyenserstrasse. Navneleddet -chaussee er oprindeligt fransk; det forekom dengang også i Aabenraa og Tønder. I Aabenraa blev det først afskaffet efter Anden Verdenskrig.

Wilhelmsstrasse ville også ganske sikkert have fået nyt navn i 1920. Når det

skete allerede i 1910, skyldes det, at den lille, blinde gade var opkaldt efter den tidligere ejer af grunden, hvor den ligger, Wilhelm Mussmann. Man skulle ikke tro, at en så uanselig gade havde navn efter kejseren. Den blev i 1910 officielt navngivet Kurzestrasse, og i 1920 blev så den danske version af navnet, Kortegade, officiel.

Det var også i 1910, at Klein Goskjerstrasse, den gamle Lille Gaaskjergade, fik navnet Sturmglöcke, Ved Stormklokken.

Ved kommunesammenlægningerne det år kom f. eks. Hörregaardweg ind i Haderslev kommune, og der kom nye navne til, f. eks. Dammstrasse og Dammacker. Her var det nok den tyske version af navnet, der var den officielle, men det danske præg er umiskendeligt. Hörregaard er et dansk gårdnavn, som ikke er oversat til tysk, og med Damm menes naturligvis Haderslev Dam; Damm betyder altså her inddæmmed sø som på dansk og ikke dæmning, som det ellers betyder på tysk. Tyskere skulle være lokalkendte for at forstå det.

Ti år senere kom så navneændringerne i forbindelse med Genforeningen. I et enkelt tilfælde, Alte Haderslebener Landstrasse, gik man tilbage til et navn fra før 1864. Da hed vejen Ribervej. Byrådet drøftede nu, om den skulle hedde Ribervej eller Ribelandevej og endte med at vedtage det sidste. Man fulgte den danske skik at opkalde en udfaldsvej efter den naboby, den fører til. Når man ikke som før 1864 havde et r i navnet, skyldes det sikkert, at det er et tysk orddannelseselement, som på dansk ellers kun forekommer i nogle få navneord, der er lånt fra tysk.

Det er karakteristisk for Haderslev, at man erstattede navne, der er kendt fra før 1864, med nogle, der er endnu ældre. Således fik man Sejlstensgyde, Gammelting, Torvet og Lavgade, som i tysk tid

officielt havde heddet Fischerstrasse, Nordermarkt, Südermarkt og Süderstrasse. Navnet Süderstrasse var en misforståelse af den gamle plattyske oversættelse af Lavgade, Sidenstrate.

Det blev også diskuteret, om man skulle genoptage yderligere et gammelt navn, Lille Papegøjegade (oprindeligt kun Lille Papegøje). Det havde tidligere været navnet på Vestergade, nu skulle det erstatte Pladsgade (tysk Platzstrasse), der krydser Vestergade. I et læserbrev blev det foreslået at give navnet til den gade, der oprindeligt havde haft det, i et andet nøjedes læseren med at beklage, at det ikke blev genoptaget. Af avisereferatet af det byrådsmøde, hvor gadenavnene blev vedtaget, fremgår det, at det var omstridt. Der havde også været en Store Papegøjegade, den nuværende Storegade, og begge havde de ført ned til en fugleskydningsplads. At man endte med ikke at vedtage navnet, skyldtes, at ordet havde fået en nedsættende klang. I Vestergade, som gaden fortsat kom til at hedde, lå en værneskole (dvs. en hjælpeskole), som blev kaldt »Æ papegøjskol.«

Mindelser om den tyske administration afskaffede man ved at give Dryanderstrasse, som havde navn efter en tysk landråd, og Kreishausstrasse, navnene Museumsvej og St. Severinggade.

Tysksindede Haderslevborgere, der havde gjort sig bemærket på positiv vis, blev mindet ved, at man kaldte Bergstrasse for Sohlsvej efter en købmandsfamilie, og at Gartenstrasse fik navn efter Jens Johannsen, der i mange år var formand for borgerkollegiet; begge havde ejet jord, hvor disse gader løb. Endvidere gav man Stiftstrasse navnet Hægersgade efter grundlæggeren af Hægers Stiftelse, der lå for enden af gaden. I avisen kunne man læse, at beboerne i Hægersgade var utilfredse hermed. De havde ønsket navnet Dannebrogsgade, fordi gaden var så smukt pyntet med Dannebrogssflag på

Louise-Schule og Louisenweg blev til Louiseskolen og Louisevej i 1920, fordi der både var en præjsisk og en dansk Louise. Fot. Haderslev byhistoriske Arkiv.

Afstemnings- og Genforeningsdagen. Avisen tilsluttede sig ønsket og føjede til, at navnet Hæger jo blev bevaret i forbindelse med stiftelsen.

Af fremtrædende danske personligheder begyndte man med at mindes Laurids Skau og Edvard Lembcke. De gader, der fik deres navne, havde i tysk tid heddet Ringstrasse og Seminarstrasse. Haderslevs mange andre gader med navn efter førende sønderjyske personligheder er kommet til senere.

Den tidligere Speicherstrasse fik navnet Landsenervej, fordi det holstenske landsenerregiment, der lå i garnison i Haderslev fra 1732 til 1842, havde eksercerplads og ridehus i denne gade.

I historiske baner tænkte man også, da man valgte et gammelt marknavn til Toldertoftvej (i tysk tid Dorfstrasse) og efterlignede et med navnet Fjordager (i tysk tid An der Föhrde). Det i 1910 til-

komne Dammacker var en oversættelse af endnu et gammelt marknavn, Damager. Det blev udskiftet med navnet Ved Banen, idet gaden løber parallelt med jernbanen Haderslev-Vojens.

I de tre andre byer fik man efter Genforeningen en Kongevej. I Haderslev havde man allerede en Kongevej. Når man beholdt navnet Louisevej, indført 1910, skyldes det ganske sikkert ønsket om at have et navn med tilknytning til det danske kongehus. Oprindeligt havde gaden fået sit navn efter Louisenschule, som igen havde navn efter den præjsiske kong Friedrich Wilhelm III's dronning, og byrådsudvalget foreslog, at den nu skulle hedde Ny Skolegade. Men ved skolens indvielse i 1909 havde Dannevirke skrevet, at danskerne jo kunne tænke på en anden dronning Louise, nemlig Christian IX's dronning, og det fortsatte man med nu i 1920.

Aabenraa

Den første omtale af danske gadeskilte og navne i Aabenraa findes på forsiden af Hejmdal fra 27. juli i et byrådsmøderferat: »Danske gadeskilte. Den danske Fraktion foreslog straks at lade opsætte danske Gadenavne. Da Sagen ikke er så lige til, gik den først til Byggeudvalget«. De danske gadenavne blev så vedtaget på et byrådsmøde 13. august, og dagen efter refererede Hejmdal drøftelsen af navnene. Samtidig offentliggjordes de danske navne. »Omdøbningen fandt Sted under en til Tider livlig Drøftelse med paafølgende Afstemning«, skrev avisen.

I de fleste tilfælde var det de danske versioner af gadenavnene, der blev vedtaget som officielle. Også med hensyn til navnene med -chaussee nøjedes man med at vedtage de danske versioner, Nørrechaussee og Sønderchaussee; først efter Anden Verdenskrig blev de udskiftet med Haderslevvej og Flensborgvej.

Kun i nogle få tilfælde skete der en egentlig udskiftning af gadenavne, og her kom et par gange de nationale modsætninger klart frem. Michael Jebsen Strasse fik sit gamle navn Skibbroen igen. Avisen skriver: »Der førtes herom en lang Debat. Tyskerne holdt paa, at man skulde beholde det tyske Navn, der var givet for 20 Aar siden, men Danskerne hævdede, at det aldrig var trængt igennem. Endnu bruger Befolkningen Navnet »æ Bro« eller »Skibbro«. Borgmesteren fandt det rimeligt, at en af de nye Gader f. eks. til Lensnakke fik Jebsen-Navnet«.

Også med Arnsbjerg, som i tysk tid havde heddet Fernsicht, genoptog man et navn fra før 1864.

Haderslebener Landstrasse fik navnet Gl. Kongevej. Her stemte tyskerne for Gl. Landevej. Mädchen - Mittelschulegang fik navnet Raadhusgang. Til den var der også forslag om Tingvej og Kanelen, men de fik kun hhv. tre og fem

stemmer. Til Møllegade (i tysk tid officielt Mühlenfurt) var også blevet foreslået Mølleforte, men det forslag fik kun syv stemmer mod Møllegades 14. -forte ville have været helt usædvanligt i et dansk gadenavn, og man fortrak altså et mere almindeligt dansk navn.

Til Forstallé, der også havde heddet sådan i tysk tid, var også blevet foreslået Kirkegaardsvej. Hejmdal oplyser ikke om stemmetal, men har den kommentar til Kirkegaardsvej, at det »jo ogsaa er meget kønnere«.

Hejmdal slutter sit referat: »Om Feldstrasse kunde man ikke enes. Man vedtog at udsætte Daaben for dens Vedkommende. Raadmand Nagott foreslog for Originalitetens Skyld foreløbig at beholde de tyske Skilte ved siden af de danske, f. eks. i nogle Aar, men det forkastedes. Voetmann oplyste, at det gjorde man i Polen. Men der var ingen Tilbøjelighed til at indføre »polske Forhold«, her«.

I 1921 fik man så løst problemet med Feldstrasse. Den fik navnet Lavgade, højst sandsynligt fordi man ønskede et navn med en lang tradition. Navnet har ganske vist ikke været brugt før i Aabenraa, men i Haderslev er det kendt fra 1564. Eggersgang blev samtidig opdelt i Tværgade og Højgade, også traditionelle danske gadenavne. I Haderslev er navnet Højgade kendt allerede fra 1496. Elisabethsmindevej fik i 1921 navnet Callesensgade efter bygherren til husene i gaden. Elisabethsmindesvej og Eggersgang er ikke nævnt i Hejmdal i 1920. Det er Madevej heller ikke. I tysk tid var der kun en sti, der på dansk blev kaldt Madesti, på tysk Mayfort. Fra 1921 indgik en del af den i den nyanlagte Havnegade, hvis navn senere blev udskiftet med H. P. Hanssens Gade. Madesti fik så navnet Madevejen.

I 1928 genoptog man navnet Wollesgyde, som var blevet afskaffet i 1903.

Åpenrade. Michael Jebsenstraße.

I Aabenraa var gaden langs med havnen omkring 1900 blevet opkaldt efter en af byens fremtrædende tyske borgere, skibsreder og medlem af den tyske rigsdag, Michael Jebsen (1835-99). Gaden fik i 1920 sit gamle navn Skibbroen tilbage. Det gamle Aabenraa-rederi har i dag adresse her og har iøvrigt præget gaden stærkt med en række huse til erstatning for dem, der ses på dette postkort fra ca. 1910 (Institut for Sønderjysk Lokalhistorie).

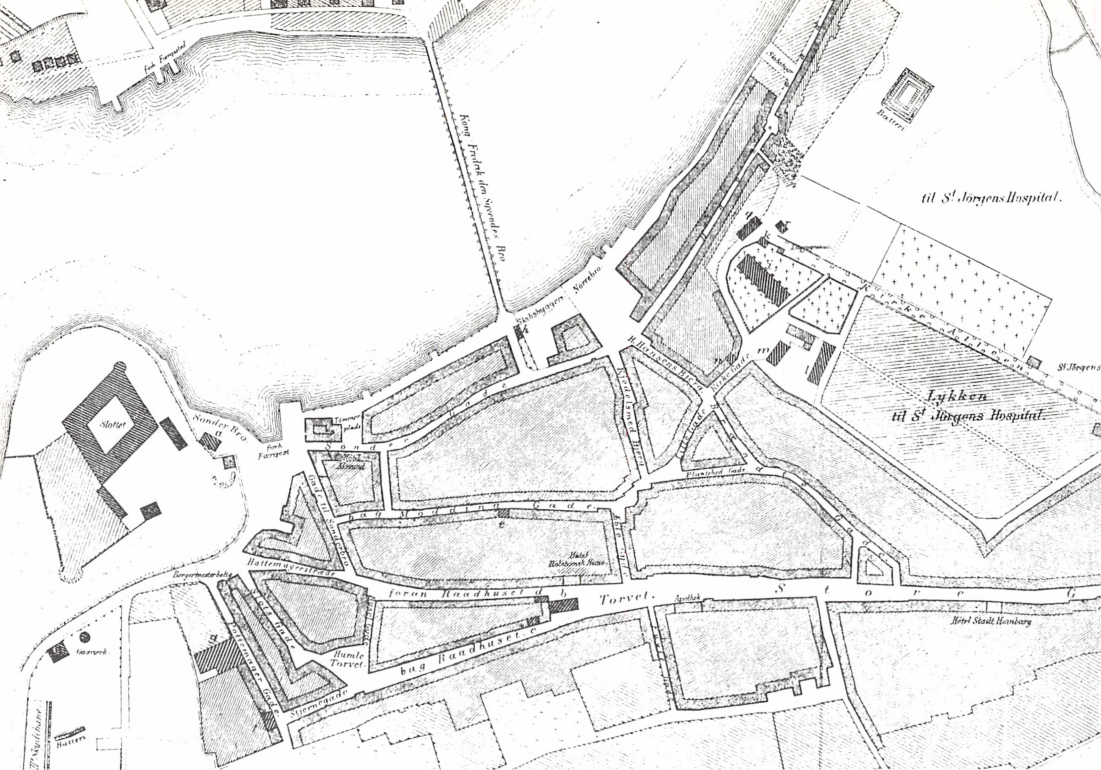
Sønderborg

I Sønderborg var nye gadenavne på byrådets dagsorden den 8. september. Et udvalg på seks medlemmer blev nedsat med repræsentanter for både byens dansksindede og tysksindede. Forslagene til de nye navne blev bekendtgjort i byens aviser, Dybbøl-Posten og Sønderburger Zeitung den 13. september, begge steder med besked om, at ændringsforslag kunne indsendes til magistraten til den 17.

Det var ikke nær alle de forslag, der blev fremført af udvalgsmedlemmerne og andre af byens indbyggere, der blev vedtaget. Der er ikke her plads til at nævne dem alle, men f. eks. forkastedes forslag om at kalde Perlegade (Perlstrasse) for Storegade og Lerbjerg (Lehmborg) for Galgebakken, eller som foreslået af en beboer, Ravnehøj eller Ravnebjerg. Der var også forslag fremme om at få

gader opkaldt efter de dansksindede politikere Gustav Johannsen, H. P. Hanssen, Jens Jessen og I. P. Junggreen, og på byrådsmødet den 14. oktober, hvor gadenavne blev vedtaget, nævnte direktør Chr. Oberg også Krüger, men der var man tydeligvis for tidligt ude. Bankdirektør Nielsen advarede mod det på grund af striden mellem H. P. Hanssens og Jens Jessens tilhængere, og den tysksindede Dr. la Motte sagde, at de folk, som havde stået midt i den nyeste tids politiske kamp, var endnu ikke så historisk afklarede, at man skulle forevige deres navne på gadehjørnene. Byen fik senere gader opkaldt efter H. P. Hanssen og Gustav Johannsen.

En del gamle gader inde i byen havde før 1864 haft andre navne, som man havde kunnet genoptage, og det blev også i flere tilfælde foreslået, men det var kun Havbogade (i tysk tid Norderstrasse,

På Traps kort over Sønderborg fra 1862 ses en lang række af de gamle gadenavne, som ikke blev taget op igen i 1920. Det gælder bl. a. sidegaderne Kjødelsmed Bjerg, Plantebed Gade, Hattemagerstræde og Pottemager Gade, samt byens hovedgade, der blev kaldt Perlegade i stedet for Store Gade.

Nørregade), der blev vedtaget. For Bäckerstrasse og Kasernstrasse blev de gamle navne Nonnegangen (eller -gade) og Hattemagerstræde foreslået, men efter beboerønsker valgte man Bagergade og Kasernegade. Beboerne i Bagergade frygtede ifølge Sonderburger Zeitung, at ejendommene ville falde i værdi, hvis der skete en egentlig navneændring. Kasernegade førte fra hovedgaden ned imod slottet, der i tysk tid havde fungeret som kaserne. Den fik i 1938 navn efter den danske kong Christian 2.

For Mariegade (Marienstrasse) blev Plantebedgade eller Plantebedene foreslået. Dybbøl-Posten havde den 30. september et interview med det klart dansk-sindede byrådsmedlem guldsmed Holger Hansen, som var medlem af byrådsudvalget, der behandlede gadenavnene.

Her nævnte Holger Hansen, at denne gade altid tidligere var blevet kaldt sådan, men det var forgæves. Det samme var forslaget om at give Steinstrasse dens gamle navn Kjødelsmedbjerget. Gaden havde fået sit tyske navn efter købmand Stein, der døde i 1892, men alligevel oversatte man til Stengade.

Navnet Lilienstrasse var opstået, fordi tyskerne havde misforstået navnet Lillegade. Man genoptog ikke dette navn, men vedtog istedet den danske version af Lilienstrasse, Liljegade. Bahnhofstrasse havde tidligere haft mange forskellige navne (Borgmestergyde, i 1881 nævnes Lindenstrasse, i 1769 Höttergaden) som dog tilsyneladende ikke blev foreslået. Man gav den nu det almindelige danske navn Jernbanegade. Brauerstrasse, Bryggergade, kaldtes nu Bryggerivej,

og det fremgår ikke af aviserne, om dens navn før 1864, Silkegade, blev foreslået. Det samme gælder det gamle navn på Rosengade (Rosenstrasse), Pottemagergade. Der var næppe nogen, der foreslog at give Bjerggade (Bergstrasse) sit gamle navn Bag Mødding Gade.

Der var i Sønderborg i den tyske tid kommet mange nye gader til, som havde fået navne efter tyske kongelige og militære personer og tyske digtere, bl. a. Goethe. Disse gader måtte naturligvis have nye navne. Nu er der det særlige ved Goethegade, at den går gennem den gamle fugleskydningsplads, og derfor foreslog udvalget Papegøjegade. Ligesom i Haderslev vakte forslaget om en Papegøjegade stor opsigt, men i modsætning til i Haderslev var der i Sønderborg ingen, der ytrede sig positivt om det i pressen. Tværtimod. En beboer skrev et harmdirrende brev til den tyske *Sonderburger Zeitung*, og gadens beboere holdt protestmøde.

Dybbøl-Posten indrømmede, at man måske nok kunne finde et bedre navn, og guldsmed Holger Hansen sagde i det nævnte interview, at der var muligt, at Goethestrasse ville komme til at hedde Goethesgade, »idet man gaar ud fra, at Navnet Goethe har en fuldtud international Klang. Der er dog samtidig foreslaaet Skovvejen, hvilket jo ikke er noget ilde Navn.« På byrådsmødet den 14. oktober endte det så med, at Goethesgade blev vedtaget med 14 stemmer.

I interviewet sagde Holger Hansen endvidere, at udvalget ikke havde kunnet enes om, hvad Bismarckstrasses nye navn skulle være, men at der var foreslået Wilsons- eller Postgade. (Wilson var den amerikanske præsident, der havde hævdet den nationale selvbestemmelseret som et af principperne for nyordningen af Europa efter Første Verdenskrig). Der var også heftig diskussion om det på byrådsmødet. Der var også fore-

slået Kongensgade, og beboerne havde selv foreslået Østergade. Dette typisk danske gadenavn endte med at blive vedtaget med 10 stemmer. I øvrigt var gaden en gammel gade, der tidligere hed Fuglegade og i 1910 på et kort kaldes Gärtnerstrasse, men hverken Gärtnergade eller Fuglegade blev foreslået i aviserne.

Sønderborg fik ikke en Kongensgade, men en Kongevej, som blev vedtaget med 14 stemmer.

Prinz Heinrichstrasse med navn efter den tyske kejsers Wilhelm 2.'s bror fik navnet Engelshøjgade efter ønske fra de militære myndigheder. Fra statens side var du Platsgade foreslået, efter generalmajor du Plat, der faldt på Dybbøl i 1864. I stedet for fik den statsejede Baudissinstrasse (opkaldt efter tysk admiral) dette navn. Klinkestrasse med navn efter en tysk pioner, der sprængte palisaderne ved skanse II, fik nu navnet Ankersgade efter en dansk forsvarer af denne skanse, og Adalbertstrasse med navn efter en prøjsisk admiral fik navnet Helgolandsgade efter søslaget i 1864, hvor danskerne sejrede. Von der Schulenburgstrasse med navn efter en prøjsisk general, der havde været kommandant for fæstningen »Sonderburg-Düppel«, blev kaldt Batterivej. Geibelstrasse med navn efter tysk digter, der skrev en sejrssang efter slaget på Dybbøl, fik navnet Finsensgade (senere Hilmar Finsensgade) efter borgmesteren, der blev afskediget af prøjserne i 1864. Hebbelstrasse efter en tysk digter, der udtalte, at Danmark burde blive en tysk provins, fik navnet Ahlmannsvej efter den i Sønderborg fødte nordslesvigske politiker Nicolai Ahlmann, mens Körnerstrasse efter en tysk digter og officer blev til Parkgade. Lesingstrasse og Wielandstrasse blev gjort til én gade og fik efter beboerønske navnet Blomstergade. De andre tyske digternavne blev udskiftet med navne på

I det nye kvarter omkring den preussiske marinekaserner i Sønderborg, der opstod i årene efter 1900, fik alle gaderne stærkt tyskprægede navne. Det gælder bl. a. Prinz Heinrichstrasse, der fik navn efter den tyske kejsers bror. Gaden ses her under anlæg i 1906. De store admirals- og officersvillaer ligger i dag i Engeshøjgade over for det store sygehus. Fot. Museet på Sønderborg Slot.

danske digtere, som de med rimelighed kunne sammenlignes med. Theodor Storm Allee (efter tysk digter, som havde tilknytning til Sydvestslesvig, og som under de slesvigske krige havde vist sit slesvig-holstenske sindelag i digte med danskfjendtligt indhold) blev til Brorsonsvej efter dansk digter med tilknytning til Vestslesvig, Uhlandstrasse (efter romantisk tysk digter) blev til Oehlenschlägersgade (efter romantisk dansk digter) og Schillerstrasse (efter verdensberømt tysk digter) til H. C. Andersen-gade (efter verdensberømt dansk digter). Hospitalstrasse blev til Klostergade (middelalderens klostre fungerede bl. a. som hospitaler); her løber nu Jernbanegade. Langenvorwerker Allee (efter slotets ladegård) blev til Hertug Hansvej (efter den sønderborgske hertug Hans den Yngre, der residerede i Sønderborg 1571-1622). Süderholzweg blev til Skovvejen.

Efter hvad man kan se af aviserne, var dette system i navneændringerne ikke oprindeligt planlagt, men aviserne afslørede ikke, om det var nogen bestemt person, der fik ideen, eller om det var noget, der efterhånden faldt til rette i løbet af diskussionerne. Uden for systemet falder ændringerne Feldstrasse til Herman Bangsvej, Grimmsberg til Slotsbakken, Schulstrasse til Løkken og Reimersgade efter slagtermester I. P. Reimers (1826-1922), der i mange år havde været den nordslesvigske vælgerforenings formand.

Tønder

I Tønder er det kun med udskiftningen af Abeler Chaussee med Ribe Landevej, at man kan tale om en egentlig navneændring.

Men ellers blev gadenavnene livligt diskuteret i de lokale aviser. I tysk tid havde man fået gadenavne efter legat-

stifterne Struck, Popsen og Richtsen og efter provst Carstens, der havde skrevet bogen »Die Stadt Tondern«. Det blev nu foreslået at udskifte disse navne, f. eks med Løgumklostervej, Kongensgade og Møgeløvdervej. Men legatstifternavnene var i sin tid blevet foreslået af det danske byrådsmedlem, bagermester Thorvald Petersen, og forfatteren til et anonymt indlæg i Tønder Avis, formentlig seminarielærer Claus Eskildsen, gik varmt ind for dem. Han foreslog også, at man gav et par gader navn efter Balthasar Petersen, som stiftede seminariet, og efter Brorson og mente, at Markgade og Vidaagade bedst kunne afgive deres navne, for de to navne havde endnu ikke kunnet fortrænge det gamle Bag Staldene. De to navneforslag blev imidlertid først brugt senere, og gaden med navn efter Balthasar Petersen kaldte man Provst Petersensvej.

Redaktør P. Skovrøy mente, at navnet på den ikke længere eksisterende Pebergade, Pfefferstrasse, var en tysk misforståelse af et oprindeligt Peblingegade, og han gik ivrigt ind for at gaden skulle have dette navn. Imidlertid beholdt den navnet Pebergade, og det er sandsynligvis også det oprindelige.

Uldgades navn blev også drøftet. Gaden blev på tysk kaldet Wolfstrasse, og den tyske historiker Ludwig Andresen argumenterede i Neue Tondernsche Zeitung for, at det var det oprindelige navn, og at gaden derfor nu burde hedde Ulvegade. Redaktør Skovrøy tog til genmæle i Flensborg Avis. Hans opfattelse var, at Uldgade var det oprindelige navn, og at det, at uld og ulv udtales ens i Tønderdialekten, havde ført til den tyske misforståelse. Mange år senere - i 1943 - fandt Claus Eskildsen ud af, at hverken Ulvegade eller Uldgade var oprindelig, men at gaden i 1603 kaldtes Wulfs Gade efter Wulf Hans's, som ejede et hus ud til hjørnet af Søndergade. I

øvrigt blev der senere opkaldt gader efter både P. Skovrøy og Ludwig Andresen.

I modsætning til Haderslev og Sønderborg havde man i Tønder en Papegøjevej, men den blev overhovedet ikke nævnt i aviserne. Ønsket om en Kongevej blev opfyldt i Tønder ligesom i Aabenraa og Sønderborg.

Spikergade beholdt også sit navn. Flensborg Avis og Vestslesvigs Tidende skrev, at det »maaske alligevel ikke er tysk, naar Oprindelsen granskes ret«. Det, der ligger bag denne bemærkning, er, at navnets forled egentlig kommer af middelalderlatin Spicarium »kornhus«. Dette ord blev lånt i både dansk og nedertysk i formen spiker, så det er uvist, om navnet er kommet sydfra eller nordfra. I højtysk fik det formen Speicher, jfr. Speicherstrasse i Haderslev.

I Tønder skete der altså nærmest ingen udskiftning af gadenavne, i Aabenraa skete det kun i mindre omfang, men i Haderslev i større omfang, og i Sønderborg blev omkring en tredjedel af navnebestanden udskiftet. Det var overvejende navne tilkommet i tysk tid og dannet med personnavne, der blev udskiftet. Ved nu at give gaderne navne efter danske personer, ved at søge tilbage til gamle navne og ved ellers at vælge typisk og traditionelt danske navne viste man sin glæde over at vende hjem.

Men gadeskiltene i Tønder har deres egen historie. Den 8. oktober blev det på et møde i byrådet, hvor der jo dengang var tysk flertal, vedtaget at have gadeskilte på begge sprog, og den 20. februar 1921 var man færdig med at sætte de nye danske skilte op. I mellemtiden var det blevet diskuteret, om de skulle hænges øverst eller nederst, og det så en tid ud til at de ville komme til at hænges nederst, men det endte dog med, at de

Uldgade i Tønder, fotograferet i 1920'erne. Billedet er hentet fra en fotomappe med motiver fra Tønder. På bagsiden af billedet er trykt både tysk og dansk tekst, hhv. Wolfstrasse og Uldgade. Det gamle tyske navn er altså fastholdt! Fot. Institut for Sønderjysk Lokalhistorie, Aabenraa.

blev hængt øverst. De tyske skilte blev hængende, også efter at man fik dansk borgmester i 1937. Det var byens postbude, der nogle dage efter Befrielsen i maj 1945 med sang og musik gik rundt og tog dem ned. Postbud Fr. Lund, altid kaldet Fidde, har på spørgsmålet om, hvem der startede det, fortalt: »Det var vi tre om, men vi var hurtig enig' om det, no sku' de væk. Vi startet godt midda, å dem dæ vill' friville mæ, gek mæ. Dæ ble' et' nau post bracht u' den ettermidda. Helt fra tyve å te femåfyrre var de bleven hængend' hær, så var det ikk' for tidle, de kom væk igen.«

Litteratur om gadenavne

Birgit Christensen: Gadeskilte og gadenavne i Tønder. Festskrift udgivet i anledning af Stednavneudvalgets 75 års jubilæum. Redigeret af Bent Jørgensen. Navnestudier udgivet af Institut for navneforskning nr. 26 København 1985, s. 35-63.

Birgit Christensen: Strassennameänderungen in Sønderjylland im Jahre 1920. Beiträge zur Namenforschung. Neue Folge. Ortsnamenwechsel. Bamberger Symposion 1 bis 4 okt. 1986. Herausgegeben von Rudolf Schützeichel. Heidelberg 1986, s. 107-130.

Olav Christensen: Indledning til fortegnelsen over Haderslev bys gadenavne. Ikke offentliggjort manuskript i Haderslev Byhistoriske Arkiv, Haderslev Bibliotek.

Olav Christensen: Haderslev bys gadenavne, Sønderjysk Grundejerblad 15,1. Haderslev 1948, s. 193-198.

Claus Eskildsen, Tønder 1243-1943. Tønder 1943.

Bent Jørgensen: Dansk Gadenavneskik. Navnestudier udgivet af Institut for Navneforskning nr. 9. København 1970.

J. Raben: Gadenavne i Sønderborg. Fra Als og Sundeved XVIII, Sønderborg 1942, s. 1-20.

Sønderjyske Stednavne, udg. af Stednavneudvalget. II Haderslev amt, 1942, s.1-16, III Tønder amt 1933, s.2-7, IV Aabenraa amt, 1936, s.1-8, V Sønderborg amt, 1939, s. 1-8.

Det levende sprog

Har du snakket sønderjysk med dit barn i dag?

Af KAREN MARGRETHE PEDERSEN

På Institut for Grænseregionsforskning i Aabenraa er der igennem de senere år foretaget en række undersøgelser omkring brugen af sprogene i grænselandet, herunder også brugen af den sønderjyske dialekt. Karen Margrethe Pedersen, der har stået for disse undersøgelser, fortæller her om nogle af resultaterne.

»Findes der en forening til bevarelse af den sønderjyske dialekt?« Sådan lød en forespørgsel til Institut for Grænseregionsforskning for nylig. Først undres man over et sådant spørgsmål. Vi taler da stadig dialekt i Sønderjylland. I andre egne er dialekterne ved at forsvinde. Der kunne der være sådan en forening. Men her? Nej, sønderjysk er et levende sprog. Det er da ikke et museumsstykke, der skal bevares. Vi snakker sønderjysk til daglig.

Og så melder tvivlen sig alligevel. Gør vi nu også det?

Et både - og

Ja, men vi taler også rigsdansk. Eller i hvert fald noget der ligner. Det er nødvendigt, når vi er på arbejde. Nogle af kollegerne kan jo ikke snakke sønderjysk. Og i telefonen må vi da først lige høre om det er én vi kender. Er det tilfældet, så kan vi altid slå over i sønderjysk. Hvis altså det er en sønderjyde.

Men derhjemme snakker vi sønderjysk. Måske ikke lige med naboen. Hun kommer fra Århus. Godt nok har hun boet her i tyve år, men sønderjysk det kan hun i hvert fald ikke. Og vores børn

snakker også sønderjysk. Selvfølgelig ikke i skolen. Men derhjemme gør de. Måske lige bortset fra når de leger med naboens børn. De taler rigsdansk, for moren er jo århusianer.

En sådan tankegang viser, at nogle sønderjyder taler både sønderjysk og rigsdansk til daglig. Andre vil derimod hævde, at de altid snakker sønderjysk, eller måske at de altid taler rigsdansk.

Sønderjysk er mange ting

Uanset hvilken gruppe man tilhører, er der stort set enighed om, at rigsdansk bliver mere og mere dominerende i det sønderjyske samfund. Der er derimod uenighed om, hvilken rolle sønderjysk spiller. Det bunder formodentlig i, at sønderjysk er et vidt begreb i dag. For nogle er det den klassiske sønderjyske dialekt, som den er blevet talt gennem generationer. Og der er dem der mener, at denne klassiske form er ved at forsvinde.

For andre er sønderjysk også en sprogform, der kun indeholder nogle få dialektale træk, en såkaldt udtyndt dialekt. Og blandt dem, der ser sådan på dialekten, er der mange fortalere for, at sønderjysk ikke er ved at forsvinde. De træk, der karakteriserer denne form for sønderjysk, kan meget vel være træk, der også træffes andre steder i Jylland, som f.eks. brugen af »æ« for »jeg« og »å« for »på« og den foranstillede bestemte artikel som i »æ stol« for »stolen«. Men det kan også være rent sønderjyske træk som udtalen »æfel« og ikke »æble« og »toch« og ikke »tog«.

Øverst »Æ. Stajsvej« - vejen der fører fra Bolderslev imod Aabenraa, nederst »Æ Punch Sti« i Tønder, der er en sti fra Vestergade til parkeringspladsen bag husrækken. Fot. forf.

Sønderjysk som skriftsprog

Alle de skilte og navne på institutioner, der i disse år dukker op med dialektal stavemåde, tages også til indtægt for at sønderjysk er et levende sprog. En fiske- og vildtforretning i Aabenraa fik navnet »æ' Hyttefad« i lighed med flygtningevennernes forretning »Æ' Kanelbutik«.

I Kliplev har man valgt at kalde det nye fritidshjem for »Æ Trinbræt«, og ungdomsklubben i Tinglev hedder »æ' Gaf«. Også på plejehjemmenes busser bruges dialekten. I Tinglev er det »Æ Strøffe« og i Sønderborg »E Globus«, hvilket iøvrigt kan læses på to måder.

Der er ikke enighed om, hvorledes sønderjysk skrives. Det ses også på de officielle vejskilte, f.eks. i Bolderslev hvor

Hej piger

Kan I gætte hvem a æ?

For a fylde fyrre i daw

Ka' I gætte hvem a æ?

Vi glæde vos te æ fest.

Hilsen Æ personale

Sønderjysk i en ny funktion

Det er et relativt nyt fænomen at dialekten også gengives på skrift i disse forbindelser. Der må øjensynlig være et behov for at fastholde sønderjysk på tryk. Ikke som i sønderjyske digte, hvor der udtrykkes en stemning, eller i sønderjyske fortællinger. Her fortælles der en historie om levende mennesker, der tænker, føler, handler og snakker sønderjysk. På skilte og i avisen bruges dialekten derimod som blikfang eller til morskab. Det er imidlertid ikke ensbetydende med, at sønderjysk er et levende sprog, snarere at det er ved at stivne, eller ved at få karakter af at være noget påtaget. Måske et minde om noget, der er ved at forsvinde?

Forældre fra Sønderjylland

Endnu er situationen dog den, at en del børn lærer at snakke sønderjysk, enten i

vejen til Aabenraa hedder »Æ. Stajsvøj«. Punktummet efter »æ« er usædvanligt. Ofte bruges der apostrof, men det er lige så misvisende. »Æ« er den foransatte bestemte artikel, et selvstændigt ord, også i udtalen, helt ligesom det engelske »the« i f. eks. »the car«. Dette fremgår af et nyt skilt i Tønder. Her har »æ punchsti« så til gengæld fået status af at være et flerleddet egennavn. Hvert ord er stavet med stort begyndelsesbogstav: »Æ Punch Sti«.

Men det er ikke kun inden for egennavnene, at den dialektale skrivemåde flourerer. Det er blevet en udbredt skik i ugebladenes private annoncer at skrive dialektalt. Et par eksempler:

Hej smej

Do ønskes tillyk' me' de 12 år for anden gang.

P.S. hvis vi æt ses før, så ses vi i Kloste den 21/10 til kaffe m.m.

Hilsen Æ farm i Kjærbling

form af den klassiske dialekt eller den udtyndede dialekt. Det er fortrinsvis børn fra hjem, hvor begge forældre er vokset op i Sønderjylland. Det viser en undersøgelse i Tinglev foretaget af Institut for grænseregionsforskning. Formodentlig gælder det også andre steder.

Tidlig hjemmefra

I Tinglev er det endvidere karakteristisk at langt den største del af de børn, der kan tale dialekt, behersker endnu en sprogform før skolealderen. Tidligere tilfældene de sig den først i skolen. Men i dag er ca. 86 % af mødrene i Danmark erhvervsaktive fra børnene er omkring 1/2 år. Børnene bliver tidligt, i dagpleje, i vuggestue og i børnehave, udsat for en sproglig påvirkning der ikke nødvendigvis er i overensstemmelse med den de får i hjemmet. Og når den så finder sted 7-8 timer om dagen, er den ret så

massiv, både de voksnes og kammeraternes sprog spiller en rolle. Men det mest afgørende for de dialekttalende ser ud til at være, om de kommer i dansk eller tysk børnehave.

Sønderjysk og rigsdansk i den danske børnehave og skole

Resultater fra undersøgelsen viser, at de få børn, der kommer i dansk børnehave med klassisk sønderjysk, efter et årstid også kan tale sønderjysk med få dialektale træk. De der hjemmefra har få dialektale træk, bevarer enten dette sprog, eller de skifter det ud med et sprog, der ligger meget tæt op ad rigsdansk. Børn med rigsdansk hjemmesprog bliver derimod så at sig ikke påvirket af sønderjysk. Dette kunne tyde på, at det rigsdanske sprog har en højere status end sønderjysk i børnehaven. Og det underbygges af, at pædagogerne yderst sjældent henvender sig til børnene i samlet flok på sønderjysk.

I skoler er rigsdansk også det dominerende sprog. De fleste lærere taler rigsdansk, og indbyrdes taler eleverne også rigsdansk lige så snart der er en rigsdansktalende til stede. Det er en udbredt opfattelse, at det er man nødt til. En holdning der også hersker uden for skolen. Den hænger ikke sammen med en negativ holdning til sønderjysk, tværtimod. Sønderjysk snakkes indbyrdes mellem dem der kan.

Sønderjysk, tysk og rigsdansk i den tyske børnehave og skole

De dialekttalende børn, der kommer i tysk børnehave, taler alle klassisk sønderjysk. De får tysk som deres andet sprog. Børn med tysk som eneste hjemmesprog tilegner sig derimod kun meget lidt sønderjysk. Og på undersøgelsestidspunktet var der ikke nogen børn i den tyske børnehave i Tinglev, der havde rigsdansk som eneste sprog. Da pæ-

dagogerne heller ikke taler rigsdansk i børnehaven, er den rigsdanske påvirkning i den tyske børnehave minimal.

Et rigsdansknært sprog udvikles så til gengæld i skolen. Men rigsdansk har ikke så høj status. Igen gennem barndommen hører rigsdansk fortrinsvis til faget dansk. Til det tyske sindelag hører kun aktiv brug af sønderjysk og tysk. Det er som regel først i teenagealderen, at rigsdansk bruges uden for skolen.

Klassisk sønderjysk hos flertal og mindretal

En af forskellene mellem flertallet og mindretallet er antallet af børn der behersker klassisk sønderjysk. I den danske børnehave og skole er der oftest en sammenhæng mellem at bo på landet og så det at kunne snakke klassisk sønderjysk. Altså forudsat at begge forældre tillige er opvokset i Sønderjylland. I den tyske børnehave og skole taler alle klassisk sønderjysk uanset bopæl, altså bortset fra dem der kun har tysk hjemmesprog.

Når der bliver færre og færre beskæftiget i landbruget, vil der dermed også være færre og færre børn der kommer i dansk børnehave og skole med klassisk sønderjysk. Når betingelsen for at der overhovedet tales en form for sønderjysk i hjemmet, er at begge forældre er sønder jyder, spiller den øgede mobilitet i samfundet også en rolle. Den resulterer i tilpasning til rigsdansk. Og der ser ud til at være mange flere tilflyttere fra andre egne af Danmark blandt dem der sender børn i dansk børnehave og skole end blandt den tyske børnehave og skoles forældre. Her er tilflytterne til Sønderjylland ofte fra Tyskland, og de bringer tysk og ikke rigsdansk med sig.

Vil mindretallet bevare den sønderjyske dialekt?

Landbrugets situation kan blive katastrofal for den klassiske sønderjyske dialekt.

Men også den høje status, rigsdansk har i børnehaven og skolen, kan resultere i, at børnene får sværere og sværere ved at fastholde den klassiske form. De bliver påvirket med rigsdansk så tidligt og i så stort et tidsrum af dagen, at de ikke nødvendigvis får chance for at udvikle en tosprogethed med klassisk sønderjysk og rigsdansk. Dertil kommer en stigende mulighed for kontakt med rigsdansktalende tilflyttere i det hjemlige miljø. For sønderjysk som udtyndet dialekt kan de samme årsager bevirke, at børnenes sprog nærmer sig rigsdansk mere og mere.

Uanset om dialekten er klassisk eller udtyndet, er det sværere at udvikle eller bibeholde en tosprogethed bestående af en dialekt og det dertil svarende rigssprog, end en med to sprog som dansk og tysk. En dialekt har mange fællestræk med rigssproget. Det kan derfor være svært at skelne mellem de mange træk, der er fælles, og de få der adskiller de to sprogformer. De mange kan påvirke de få. Mellem to sprog, eller en dialekt af et sprog og så et andet sprog, er der derimod ikke så mange fællestræk. De er derfor lettere at holde adskilte.

Netop dette forhold gør, at sønderjysk har gode betingelser inden for det tyske mindretal. De sønderjysktalende børn får ikke deres dialekt påvirket af rigsdansk i børnehavealderen, og dansk er kun et fag i skolen. De udvikler en tosprogethed med sønderjysk og tysk, der ligger relativt langt fra hinanden. Tilmed når den klassiske sønderjyske dialekt at blive fast etableret inden teenagealderen. Først da kommer den massive rigsdanske påvirkning, fortrinsvis gennem kammerater fra folkeskolen og jobs i lokalsamfundet. Om deres dialekt så bliver påvirket af rigsdansk, afhænger af, i hvor stor udstrækning de kommer til at tale rigsdansk.

Om disse forhold i sidste ende derfor

vil bevirke, at det bliver det tyske mindretal med dets tyske kultursprog og dets sønderjyske hjemmesprog der sikrer en dansk dialekts overlevelse, vil det være interessant at kunne få at vide. Bliver det tilfældet, vil man inden for dansk kulturhistorie kunne notere sig to ting: for det første at det tyske overherredømme og dets sprogpolitik i perioden 1864-1920 var medvirkende til at bevare den danske dialekt. Børnene havde tysk og ikke rigsdansk som skolesprog. Børnenes dialekt blev altså ikke udsat for kraftig påvirkning under opvæksten. Der var så at sige heller ingen tilflytning af danskere med rigsdansk, der kunne påvirke. Sønderjysk blev de dansksindedes sprog i en periode, hvor det gik hårdt ud over dialekterne i Danmark. Det gav ikke blot sønderjysk en høj status, men medvirkede også til at sønderjysk er blevet udtyndet langt senere end andre dialekter. Og dernæst, at det for anden gang i historiens forløb, blev de tysksindede der sikrede at den klassiske sønderjyske dialekt overlevede. Her også ved gennem tysk som sprog i børnehaven og skolen.

Har du snakket sønderjysk med dit barn i dag?

En forening til bevarelse af den sønderjyske dialekt og dens forbindelse med dansk kultur vil ikke være løsningen. En dialekt er et talesprog. Den kan kun blive ved med at eksistere, så længe den tales. Og hvis den yngste generation skal have mulighed for at tilegne sig sønderjysk, er det forældrenes ansvar. Det er kun forældrene selv, der kan gøre noget for at bevare sønderjysk som et levende sprog, ganske enkelt ved at blive ved med at tale det til børnene. Måske vil et slogan parallelt til: »Har du talt med dit barn i dag?« kunne hjælpe. Det kunne lyde: »Har du snakket sønderjysk med dit barn idag?«

Horn til hædersmænd

Af INGE ADRIANSEN

Mange af Sønderjyllands fremtrædende mænd fik i forrige århundrede skænket et horn som tak for deres indsats i og for grænselandet. Med udgangspunkt i en enestående samling drikkehorn på Museet på Sønderborg Slot fortæller Inge Adriansen, Sønderborg, om den gamle skik med at hædre hædersmænd.

Fra oldtiden omtrent til nutiden har horn været anvendt som hædersbevisninger til betydende mænd (men aldrig til kvinder). Vi møder første gang horn som hædersbevisninger på de gotlandske billedsten fra vikingetiden. Her er afbildet kvinder, der rækker drikkehorn frem. De kan opfattes som valkyrier, der modtager de faldne krigere i Valhal. Fra 1100-

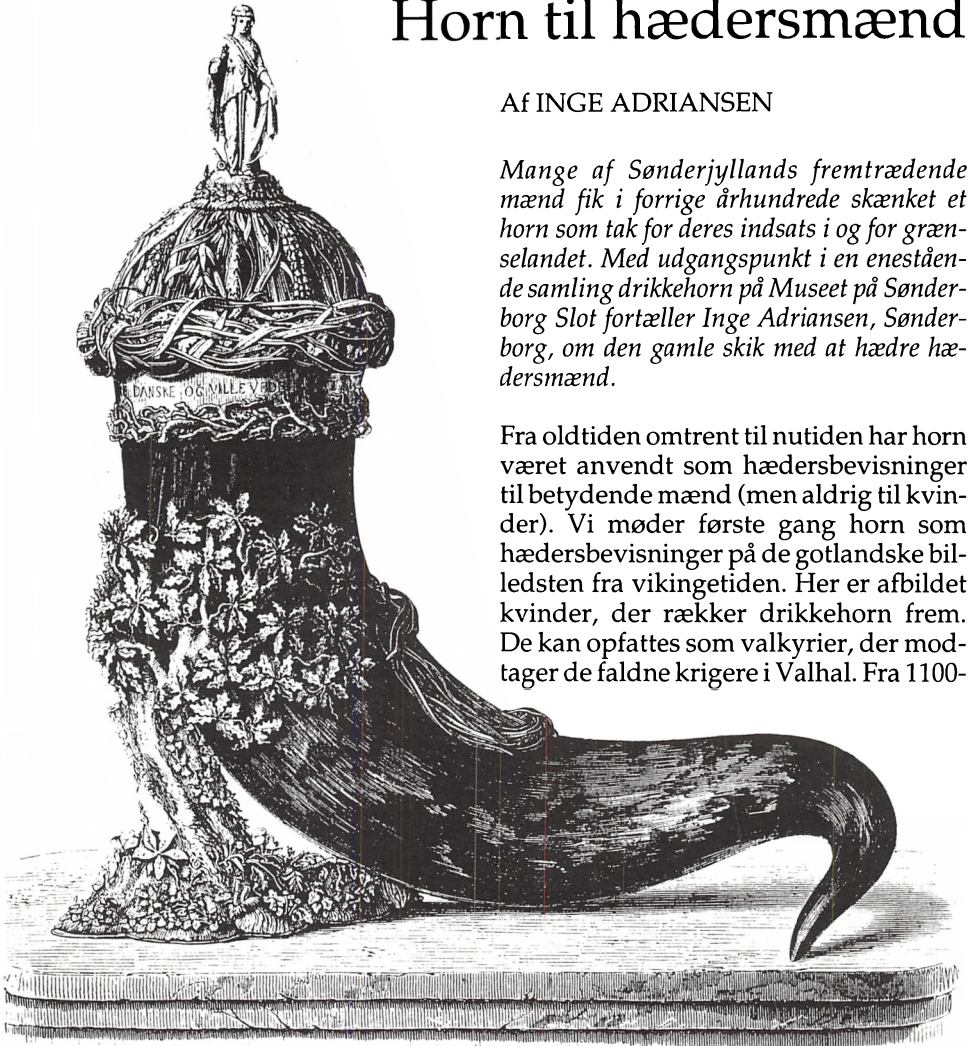

Fig 1. Bøffelhorn med sølvudsmykning fremstillet til Nicolai Almann i 1868 af guldsmed Iversen i Flensborg efter dennes egen tegning. Hornet læner sig op til en egestub, hvis grene omslynger det. Ved stubben er en rig, genkendelig flora. På søvløget hænger aks fra de fire hjemlige kornsor-ter. På kuplen står håbet - i udformning efter Thorvaldsen. Efter gengivelse i Illustreret Tiden-
de 1868.

årene stammer den såkaldte Svantevitsten i Altenkirchen på Rügen, hvor en mand, antagelig en præst, frembærer et stort horn. Disse få eksempler vidner om, at horn har været tillagt en betydelig symbolværdi. Ikke alene var det brugsgenstande med en særlig værdi, men også selve formen blev tillagt en speciel kraft. Derfor blev der fremstillet hornformede drikkekar i materialer som guld, sølv og glas.

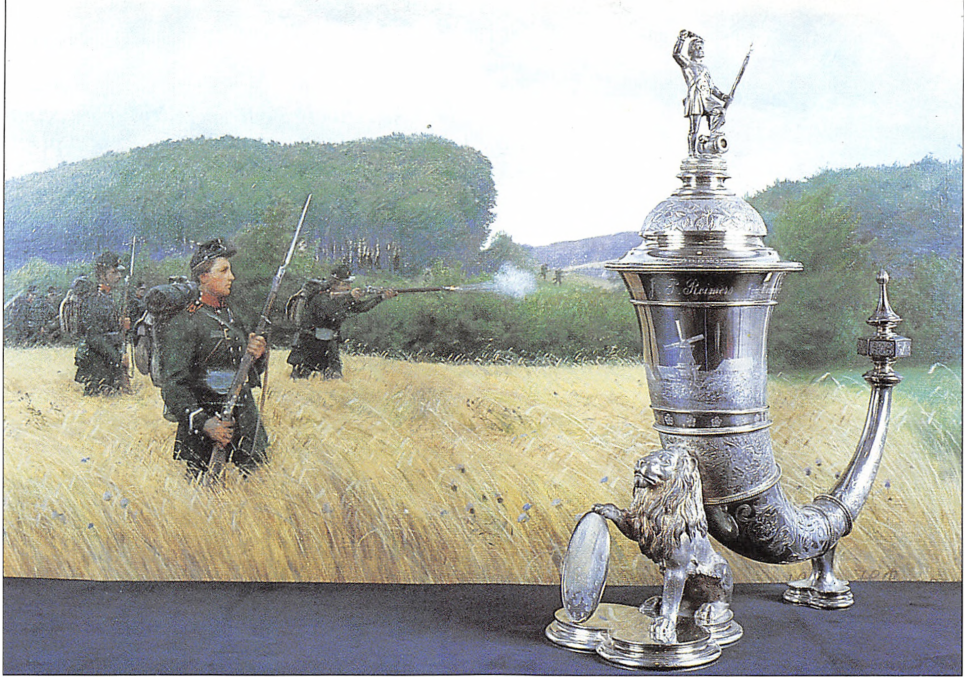

Fig. 2. Sølvhorn skænket til formanden for den nordslesvigske vælgerforening, slagtermester J.P.Reimers i 1896. Det er et støbt sølvarbejde med den tapre landsoldat som lågprydelse. Bagved ses maleriet »Kjæk og Tro«, som viser J. P. Reimers som landsoldat under en fremrykning i Sundeved i 1848. (Museet på Sønderborg Slot)

Sådanne horn er siden middelalderen blev anvendt som særlige hædersgaver til konger, digtere og andre hædersmænd. Christian 1. fik således overrakt et drikkehorn som gave, og såvel Christian 10. som Frederik 9. fik skænket horn, i øvrigt i forbindelse med besøg i Sønderjylland. Særlig kendt er danske kvinders overrækkelse af et prægtigt horn med skildringer af dansk historie og sagnhistorie til B. S. Ingemann i 1859. I Sønderjylland er det mest kendte horn uden tvivl det sølvdrikkehorn, som Peter Hiort Lorenzen fik overrakt ved den første fest på Skamlingsbanken den 18. maj 1843 som tak for sin indsats for det danske sprog i stænderforsamlingen i Slesvig. Det bar ordene »Han vedblev at tale dansk«.

Men også andre af danskhedens forkæmpere fik overrakt hædershorn. Herom vidner nogle af hornene i den fornemme samling på ialt syv drikkehorn

på Museet på Sønderborg Slot. Hornenes historie rummer træk af den nationale strid mellem dansk og tysk.

Grevinde Danners horn (fig. 3)

Det ældste drikkehorn har tilhørt Sønderborg Skyttelaug. Det er skænket til laugiet i 1861 af et af æresmedlemmerne, dog ikke en laugsbroder men en laugssøster! Baggrunden herfor er lidt usædvanlig.

I juni 1861 afholdt Sønderborg Skyttelaug en skydefest på sin nye bane, der var opkaldt efter Kong Frederik 7. Ved denne lejlighed havde en af laugsbrødrene, møller Jørgen Hansen fra Dybbøl, besluttet sig til at skyde på vegne af kongen. Dybbølmølleren, som var en god skytte, ramte plet - og Frederik 7. fik herved en ekstra kongetitel som skyttekonge i Sønderborg.

Der er ingen tvivl om, at Dybbølmøllerens mesterskud må have glædet kon-

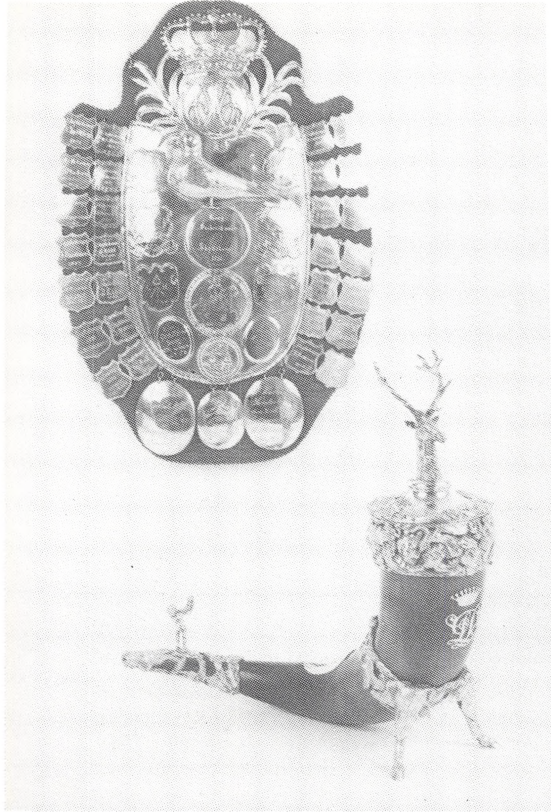

Fig. 3. Sønderborg Skyttelaugs drikkehorn, skænket af grevinde Danner 1861. Hornet er et pragtfuldt bøffelhorn med rigt sølvbeslag. Søvlåget bærer et hjortehoved, og forsiden er smykket med giverens monogram med krone. (Museet på Sønderborg Slot)

gen. Allerede et par måneder senere indfandt han sig i Sønderborg for i højst egen person at deltage i en ny skyttefest. Ved den lejlighed affyrede kongen selv nogle skud og nød derpå et måltid sammen med skyttebrødrene. »Også kongens gemalinde, fru lensgrevinde Danner gjorde nogle veltrufne skud til skiven og deltog i frokosten, hvorpå højst samme efter Hans Majestæts kongens tilladelse blev optaget i skyttelaugets som sammes ophøjede skyttesøster.« Således beretter laugsprotokollen om den festlige dag. Grevinde Danner var just ikke forvænt med at møde hjertelighed, og hun viste sin taknemlighed over for skytterne ved til nytår at sende laugets en pokal i form af et prægtigt drikkehorn.

Hornet kom på sin rette plads, idet skyttelaugets i 1850 havde solgt sin store sølvpokal og derfor manglede et passende drikkekar til ceremonier og festli-

ge lejligheder. Det var usædvanligt, at et aktivt laug bortsolgte arvesølvet, men årsagen var den enkle, at pokalen var skænket af hertugen af Augustenborg. De loyale skytter i Sønderborg ville efter Treårskrigen udbrud ikke sætte munden til forrædderens bæger. Derfor gjorde de kort proces, solgte det og delte pengene imellem sig.

Sønderborg Skyttelaug fik nu en kort glanstid med de to nye, ophøjede medlemmer, men efter krigen i 1864 begyndte interessen for laugets at visne. Grundlaget for dets virke var væk, og i 1880 fandt den sidste skydning sted. I 1881 opløstes laugets, og grevinde Danners horn blev sammen med et prægtigt skyttekongeskilt fra år 1605, sølvbægere og andre laugsgenstande solgt til private. Heldigvis blev de fleste af disse ting hurtigt opkøbt af Sønderborg Borgerforening, der siden 1880'erne har afholdt et årligt skydegilde. Ved denne lejlighed anvendes endnu i dag de fornemme laugsting, og skyttekongen nyder den ære at få lov at drikke af grevindens horn. Resten af året opbevares genstandene på Sønderborg Slot.

Nicolai Ahlmanns horn (fig. 1)

Det næste horn afspejler også landsdelens nationale historie. Det er rigsdagsmand Nicolai Ahlmanns horn, skænket til ham i 1868 af taknemlige vælgere i hans valgkreds, Flensborg by og amt. Ahlmann var året før blevet valgt som medlem af den preussiske landdag og den nordtyske rigsdag. Her skulle han sammen med den anden repræsentant fra Nordslesvig, H. A. Krüger, repræ-

sentere det danske Nordslesvig i Berlin. Ahlmann havde ikke alene en besindig dømmekraft og god, politisk realitetskraft, men havde tillige en evne til at udtrykke sig på en måde, der kunne gribe de danske hjerter. Alt dette fik han brug for i april 1867, da den nyvalgte rigsdag drøftede forfatningsændringer og værnepligtsforhold. Ahlmann, der i modsætning til Krüger helt beherskede det tyske sprog, formulerede da en henvendelse til medlemmerne af rigsdagen, hvori de danske repræsentanters synspunkter fremførtes. Slutordene i denne henvendelse, der naturligvis var på tysk, blev oversat til dansk i en djærv form: »Vi ere Danske, vi ville forblive Danske, Vi ville behandles som Danske, og det efter Folkerettens Forskrifter.« Hermed var formuleret det feltråb, hvorunder det danske, parlamentariske arbejde blev udøvet i en årrække.

Ahlmanns fyndige slutord blev straks kendt i den danske oversættelse, og for hans vælgere var der ingen tvivl om, at de havde fået den rette mand i Berlin. For at vise deres agtelse og taknemlighed iværksatte de en indsamling til en markant gave. En samtidig kilde fortæller, hvorledes fattig og rig slog sig sammen og samlede midler til et stort drikkehorn, der overrakte til Ahlmann den 12. februar 1868 på årsdagen for hans valg. Hornet var rigt på symbolik, og for at understrege anledningen var det forsynet med en skriftbånd med Ahlmanns slutord på henvendelsen til rigsdagen.

Hvorvidt Ahlmann nogensinde har drukket af hornet er tvivlsomt, men det har prydet hans hjem - og vist også været til en del besvær, som gaver undertiden kan være. Traditionen fortæller, at hans gavmilde vælgere gerne ville se dette kunststykke, og en almindelig søndagsudflugt kunne derfor foregå til Ahlmanns hjem i Augustenborg, hvor man andagtsfuld kunne betragte det store

bøffelhorn, der var prydet med halvsjette pund sølv og anbragt i en smukt hvælvet glaskuppel, indforskrevet fra Paris.

Dybbøl-møllerens horn (fig. 4)

Horn til hædersmænd kunne også laves helt i ædelt materiale. Det gælder de to næste horn, der er støbt i sølv. Det første af disse er skænket i 1887 til den før omtalte mesterskytte Jørgen Hansen, Dybbøl Mølle. Jørgen Hansen og hans hustru Margrethe måtte i lighed med sognets øvrige beboere opleve, at deres hjem blev ødelagt ved krige mellem Danmark og Tyskland. Dybbøl Mølle blev nedbrændt i begge krige, og den kom sammen med mølleren selv - til at stå som et symbol på den uforknytte danskhed. Mange rigsdanskere aflagde besøg på Dybbøl Mølle, når de var på rejse hinsides grænsen. Dette gælder f. eks. Holger Drachmann i 1877. Dybbølmølleren var derfor en kendt skikkelse i Danmark, og fra gamle veteraner over hele landet fik han ved sit guldbryllup i 1887 overrakt et drikkehorn støbt i sølv og udstyret med mange ciseleringer. På spidsen af hornet er indsat en lille model af Dybbøl Mølle, og låget prydes af den tapre landsoldat i Bissens udgave. En værdig gave fra gamle veteraner. På en plade står en indskrift, forfattet af Carl Ploug, mere velment end vellykket:

»To gange ødte krigen Eders bo,
og Eders land i fremmed vold blev givet,
men I to bjerged mere end livet.
I tabte aldrig sindelag og tro,
I gemte lige trofast håb og minde,
I ser bag natten morgensolen rinde.«

Sølvhornet stod på Dybbøl Mølle til almindelig beskuelse for besøgende frem til sønnedatteren Margrethes død i 1967. Derefter kom hornet med andre minder fra møllerslægten på Museet på Sønderborg Slot.

J. P. Reimers' horn (fig. 2)

Et næsten samtidigt sølvhorn, ovenikøbet udført på samme sølvvarefabrik, P.Hertz i København, har også tilknytning til Sønderborg. Det har tilhørt formanden for Den nordslesvigske Vælgerforening, slagtermester J. P. Reimers. Han er i dag ukendt for de fleste, men var i samtiden en af de mest indflydelsesrige danske talsmænd. I »Sønderjyllands Historie« bd. 5 fortælles, hvor stor vægt Reimers ord blev tillagt. I 1886 døde rigsdagsmand J. P. Junggreen, og der skulle vælges en ny kandidat til den tyske rigsdag. På et bevæget møde var de gamle modsætninger inden for den danske bevægelse ved at blusse op, da valget stod mellem Jens Jessen og Gustav Johannsen. En for en erklærede de tilstedeværende sig for den ene eller den anden af de to. Da turen kom til Reimers, sagde han blot: »På Als og Sundeved vil vi have Gustav Johannsen«. Afstemningsrunden blev nu standset - med Reimers ord var denne vigtige sag afgjort.

Det var således en mand med en afgørende indflydelse, som ved sin 70-års dag i 1896 blev hædret fra venner på Als og Sundeved med et stort sølvhorn for sin civile kamp for fædrelandet. På låget står den tapre landsoldat, en hentydning til Reimers indsats som dansk soldat i Treårskrigen. Denne militære kamp for fædrelandet blev også mindet på et maleri, som Reimers fik fra venner i Danmark. Det gengav en scene fra dansk militærs fremrykning i Sundeved i 1848, en kamp som Reimers selv havde deltaget i. På hornet er der indgraveret et billede af Dybbøl Mølle, og det støttes af en siddende løve, der holder det slesvigske våben. Det danske og det sønderjyske er således smukt sammenkædet. Omkring munden er indgraveret et Grundtvig-citat, der udtrykker drivkraften bag Reimers virke i det nationale arbejde: »Altid det dages på ny, hvor hjerterne noget vente«.

Hornet og maleriet stod på hæderspladsen i Reimers stue indtil hans død i

Fig 4. Sølvhorn skænket til møller Jørgen Hansen og hustru på Dybbøl Mølle i 1887. Det er et støbt horn med ciseleringer og et vers, der hylder guldbrudeparrets danske sindelag. (Museet på Sønderborg Slot).

Fig. 5. Dyrehorn med sølvbeslag i Jugendstil. Det har været vandrepokal i Bicycleklubben Alsia lige efter år 1900. På låget er indskriften »All Heil!«, som også ses på klubbens samtidige banner (Museet på Sønderborg Slot).

1923. Han oplevede således, at indskriften på hornet blev til virkelighed.

Augustenborg-skytternes horn (fig. 6)

Det var dog ikke blot til danske hædersmænd, der blev skænket horn - også tyske kunne hædres med et drikkehorn for en særlig god indsats. Dette viser museets tre sidste horn, der er fra tiden 1900-1910. De er udført af dyrehorn med dekorationer i sølvblik og har alle tilknytning til tyske miljøer.

Det ældste er fra år 1900 fra Christian August Schützengilde i Augustenborg. Dette skyttelaug havde en noget anden opfattelse af den sidste hertug på Augustenborg end skytterne i Sønderborg, som solgte deres fornemme hertugelige pokal. I kontrast hertil fremstod stemningen i hertugens hjemby. I national henseende holdt flækken sin særstilling som et overvejende tysksindet område på det meget danske Als. Ved valgene til den tyske rigsdag og landdag stemte et overvældende flertal af indbyggerne tysk. Medvirkende til stimuleringen af tyskheden var Hertug Ernst Günthers generhvervelse af slægtens gamle stamsæde i 1885. Selvom han ikke flyttede ind på slottet, var der stolthed i flækken over, at det var et barnebarn af Christian August, der nu var ejer af slottet.

Christian August Schützengilde blev oprettet i 1839, men måtte efter Treårskrigen skifte navn og anvende det danske sprog. I denne form bestod selskabet kun til 1864, men i 1883 blev det gamle Christian August Schützengilde genoplivet. Skytterne fik omkring år 1900 en vandrepokal i form af et stort drikkehorn. På låget ses en bægersvingende mand med gevær ved fod. Denne figur viser, at skyttesagen på dette tidspunkt ikke blot drejede sig om fædrelandets forsvar, men måske i lige så høj grad om gemytligt samvær. Omkring munden på det store bæger blev der ophængt små sølvplader med skyttekongernes navne. Drikkehornet stod til pryd i et helt år i skyttekongens hjem. Begivenhederne i 1914 gjorde en ende på laugets traditioner. Efter fire år ved fronterne havde de færreste mænd lyst til at genoplive skyttegildet, og såvel drikkehorn som laugsfane kom på museum.

Fig. 6. T.v. Dyrehorn med sølvbeslag, vandrepokal for Christian August Schützengilde i Augustenborg fra 1901. T. h. et lidt yngre drikkehorn, der har været vandrepokal for Sønderborg skytte-
laug (Museet på Sønderborg Slot).

Sønderborg-skytternes pokal (fig. 6)

I Sønderborg har skytterne tilsyneladende skelet lidt misundeligt til det vandrende drikkehorn i Augustenborg. På grevinde Danners horn var der ingen mulighed for at ophænge navneplader med de gæve skyttekongers navne. Tre af byens velhavende borgere, A. Thiel, W. Haustein og H. Dall sagde i 1910 til hinanden: »So ein Ding müssen wir ja auch haben«. I hvert fald spenderede de i fællesskab en vandrepokal til Sønderborg-skytterne i form af et drikkehorn med plads til at ophænge små sølvplader. Dette horn indtog nu hæderspladsen i foreningen, og hver skyttekonge fik en lille sølvplade ophængt på hornet. Efter befrielsen i 1945 besluttede laug et sig til at deponere hornet på Sønderborg Slot. Hvorvidt dette er sket som led i en tysk udrensning er svært at afgøre i dag, da laugsprotokollen ikke er tilgængelig. Siden 1945 har alene Grevinde Danners horn kastet glans over skyttegilderne.

Cykleklubben Alsias horn (fig. 5)

Drikkehorn og hædersmænd er dog ikke alene et begreb indenfor en gammel

sportsgren som skydning, også inden for en ny som cykling optog man omkring år 1900 den gamle skik med at skænke horn som hædersgave. Sidste horn i samlingen er fra Bicykleklubben Alsia. Det er også et dyrehorn med Jugend-dekorationer. Det er vundet af klubben ved et væddeløb, en såkaldt Corsofahrt, i Haderslev i 1901 og har stået som pryd i klubværelset hos de gæve cykelryttere indtil engang i 1920erne. På dette horn finder vi hverken genforeningshåb eller mindelser om den augustenburgske her-tug. Men såvel stiltræk som indskriften omkring munden er udtryk for en klar tysk tendens. Hornet bærer ordene: »All Heil!«

Vi har nu set på en række bevarede drikkehorn og fulgt den tilsyneladende mærkværdige tradition med at hædre gode mænd med horn. Men hvad symboliserer horn egentlig? Et rimeligt bud på en forklaring giver heraldikeren Sven Tito Achen i sin bog »Symboler omkring os«. Her fremhæves, at horn stod for styrke, ophøjelse og værdighed. Denne tolkning passer smukt til de mange eksempler på hornbrug, som her fremlagt.

I nutiden er den gamle skik helt bort-faldet - bortset fra ved runde fødseldage og jubilæer, hvor der overrækkes fyldehorn eller overflødigedshorn. Det er oftest fristende kransekagehorn, fyldt med lækkerier.

Note

Tak til Hans Arne Madsen og Hans H. Kristensen, Museet på Sønderborg Slot, som har foretaget alle fotograferinger. Artiklen bygger på oplysninger i museets protokoller.

Heinrich Hansen

- fostret af Sønderjylland til
Danmarks ære

Af Birgit Jenvold

Heinrich Hansen, fot. i 1880'erne.

Heinrich Hansen rejste i 1842 som 21-årig malersvend fra Sønderjylland til København. Han blev en af sin generations mest succesfulde og indflydelsesrige danske kunstnere. I 1892 kunne man i Sønderjyske Aarbøger læse, at det egentlig var unødvendigt at nævne kunstnerens navn - så kendt var han. Ved hans død i 1890 beskrev nekrologerne ham som en af århundredets betydeligste personligheder på det kunstneriske område, - hædret med ordner, titler og blandt de ledende administratorer i det danske kunstliv. Efter tidens kunsthistorie har placeret ham i bisætninger, men nu er der igen interesse for den generation af kunstnere, han tilhørte. Haderslev Museum har hentet Heinrich Hansen frem med udstillingen »Heinrich Hansen - en kunstner i sin tid«, der vises på museet 11. april - 31. maj 1992. Som en optakt til udstillingen fortæller Birgit Jenvold, Haderslev, her om kunstneren og hans sønderjyske baggrund.

Heinrich Hansen fødtes den 23. november 1821 i Haderslev. Han var søn af Anna Dorothea og Claus Hansen, der begge stammede fra Flensborg. Faderen havde et farveri, og familien tilhørte sandsynligvis den bedrestillede del af byens håndværkerstand.

Den halvvoxsne Heinrich Hansen forlod Haderslev og kom i malerlære i Flensborg. Som ung svend tog han beslutning om, at han ville videreudanne sig, og i 1842 forlod han Sønderjylland.

Han uddannedes som maler på Kunstakademiet i København, hvor en anden

sønderjyde, C. W. Eckersberg, var blandt hans lærere. Allerede i løbet af det første studieår må han have vist gode evner, idet han blev udvalgt til at deltage i interiør-dekorationen af Thorvaldsens Museum.

Heinrich Hansen var præget af sin tid, men prægede den også i høj grad selv som kunstner, professor på Akademiet og som organisator, - bl.a. var det på hans initiativ, at Kunstflidslotteriet, der bidrog med store summer til genopførelsen af Frederiksborg efter branden i 1859, blev oprettet.

Som den første i Danmark specialiserede Heinrich Hansen sig i arkitekturmaleri. Han var ligeledes blandt de første danske kunstnere, som interesserede sig for kunstindustri. Han tegnede bl.a. møbler, sølvtøj og var en lang årrække kunstnerisk leder af Bing & Grøndahl.

Heinrich Hansen: Interiør fra Vor Frue kirke i Haderslev (den senere domkirke). Sandsynligvis fra 1850erne. Han blev i samtiden kaldt arkitekturmaleriets mester og foretrak, som her hvor han har malet barndomsbyens smukke katedral, store gamle rum, gerne med kompliceret lysindfald. Haderslev Museum.

Badstuegade 10 i Haderslev - Heinrich Hansens barndomshjem. Foto fra 1921, hvor byen afholdt en mindefest i anledning af 100-året for kunstnerens fødsel. Ved samme lejlighed blev mindepladen, der ses på huset, sat op. Nu er kun mindepladen tilbage (tilhører Haderslev Kommune); huset blev revet ned for få år siden.

Desuden forestod han indretning og dekoration af boliger; det var således ham, der efter egne tegninger ledede indretningen af Christian 9.'s Palæ på Amalienborg, da Christian 9. og dronning Louise skulle tage det i brug som residensbolig.

Han var blandt de kunstnere, der med stor ildhu arbejdede i tidens populære stil, historicismen; - i høj grad optaget af Christian 4. tiden, der var et dominerende element i 1800-tallets nationale tendenser i kunst og kultur.

Man fristes til at tro, at barndommens og ungdommens to byer har haft afgørende indflydelse på hans kunstneriske interesseområder. Hans barndomshjem lå i Badstuegade i Haderslev - nær ved den tidligere slotsgrund, hvor renæssanceslottet Hansborg lå, indtil det brændte i 1644, lige efter at Christian 4. havde gennemført en istandsættelse. Det er i dette kvarter, et par gader fra den højgotiske domkirke, at mange restaurerede huse stadig vidner om, at Haderslev blomstrede i renæssancen. I Flensborg, Sønderjyllands gamle kultur- og handelscentrum, kunne han også opleve århundredgamle bygninger og smukke billedskærerarbejder. Gennem hele sit liv cirklede han omkring motiver, der har været hans første oplevelser med kunstneriske udtryksformer. Han foretrak at male gamle kirker og renæssancerum udstyret med samtidigt inventar.

At Heinrich Hansen ikke alene vend-

te tilbage til Sønderjylland på familiebesøg, viser en lang række tegninger især fra slutningen af 1850'erne med motiver fra kirker i landsdelen samt hans maleri »Interiør fra Haderslev Domkirke«. Også Gottorp Slot tiltrak ham. Formodentlig sad han på Gottorp og tegnede sammen med Heinrich Heger, der også var fra Haderslev, og som havde startet sin kunstneriske løbebane som privatelev hos Heinrich Hansen, inden han i 1853 kom ind på Kunstakademiet.

Det var også »hjemme« Heinrich Hansen hentede sin brud. I 1852 blev han gift med Margrethe Elisabeth Burmeister, datter af en haderslevsk bagermester. Vielsen foregik i Vor Frue kirke i Haderslev, den senere domkirke - at det var gammel kærlighed, giver et lille brev fra Heinrich Hansen til hans Eliese indblik i; det er dateret 1839.

I ægteskabet fødtes tre sønner og en datter, der døde som lille. En af de tre

En illustreret »kærlighedshilsen«, dateret Flensburg 20. februar 1839, fra Heinrich Hansen til den 14-årige Margrethe Elisabeth Burmeister, som han blev viet til i Vor Frue kirke i Haderslev den 26. oktober 1852. Brevet viser, hvor dygtig Heinrich Hansen var med penslen som 17-årig, 3 1/2 år før han startede på Kunstakademiet. Og teksten har han tænkt nøje over: liniernes begyndelsesbogstaver danner navnet Eliese. Brevet (i privateje) har følgende ordlyd:

Ein Verschen auf dem Blättchen
Lass mich als Freund Dir schreiben
Ich wünsch von Herzen dass ich Dir
Ein Freund stets möge bleiben
Schön ist die Freundschaft wenn sie gründet
Ein Band dass Herz an Herzen bindet.

Flensburg d. 20. Febr. 39.
Gedenke hierbei Deines Freundes
Heinrich Hansen.

sønner, Claus Adolf Heinrich-Hansen, blev kunstmaler som faderen.

Heinrich Hansen havde familie i København, en fætter på mødrene side, Hans Lassen Martensen. Martensen var, da Heinrich Hansen kom til København i 1842, ung teologiprofessor og blev siden Sjællands biskop. De to fætre var nære venner, og det er bl. a. gennem erindringer skrevet af Martensens datter Josepha, vi i dag ved, hvordan Heinrich Hansen opfattede krigsnederlaget i 1864, hvor Sønderjylland måtte afstås til

Preussen. Josepha Martensen fortæller, at »Heinrich Hansen kunde gøre min Faders Ord til sine, de stærke Ord, hvormed Fader i sidste Del af sin Selvbiografi skildrer den Tilstand, han føler sig i ved Sønderjyllands Løsrivelse fra Danmark: »Der gik ligesom en Rift gennem mit Væsen, og saa længe Slesvig er skilt fra Danmark, saa længe forekommer det mig, som fattes der mig noget til en fuldstændig Eksistens.«

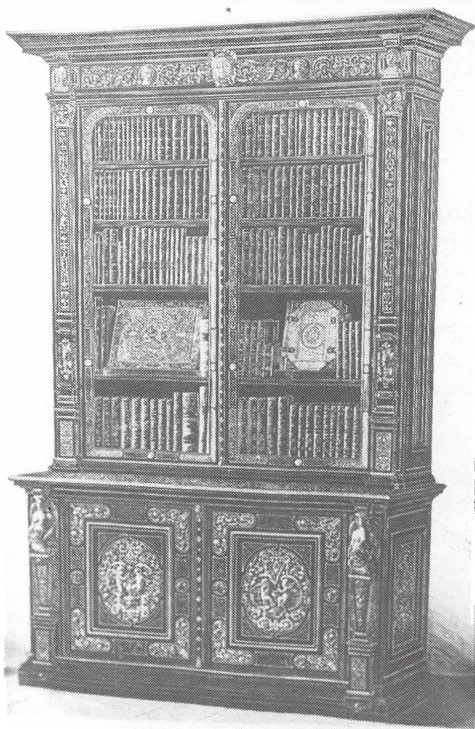
Josepha Martensen beretter også om en oplevelse, hun havde på en togrejse,

hvor hun rejste fra Italien til Danmark sammen med Heinrich og Eliese Hansen. Han var i strålende humør, »Men fra den Stund, vi kom op gennem Sønderjylland, var han som forvandlet. Jeg ser ham endnu, som han sad i Kupéen, lidt fremadbøjet; stirrende med et mørkt Blik ud gennem Ruden; Læberne presset sammen; det var næppe, han svarede, hvis vi talte til ham. Hans Hustru derimod var stærkt optaget af, at nogle Slægtninge vistnok vilde give Møde på en af Stationerne. Toget holdt, en Udveksling af glade Tilraab og Hilsner - paa Tysk. Heinrich Hansen tog kun meget knapt Del heri, og blev rolig siddende i Kupéhjørnet; det hele stod ikke lang Tid paa, men ham varede det dog for længe; jeg hørte ham mumle: »Mon vi aldrig skal videre? Jorden brænder under Fødderne paa mig!« - Først da vi var over Grænsen, blev han sig selv igen.«

Den nationale konflikt ægteparret imellem, der anes i togsenen, har dog ikke nødvendigvis været reel. De var vokset op i tiden, inden forholdet mellem dansk og tysk tilspidsedes, og tysk kan godt have været begges barnesprog, uden at man af den grund kan sige noget om de nationale tilhørsforhold.

Vi ved ikke, om den unge malersvend med det tyske fornavn, der i 1842 kom til København, var tysk af sind, men han blev en af den dansk-nationale kunsts fremtrædende personligheder. Heinrich Hansen fastholdt interessen for Sønderjylland efter 1864, men kom ikke mere til Haderslev: »... saa dyb var hans Smerte, at han aldrig siden hint Ulykkens Aar gjensaa sin Fødeby, fordi det pinte ham at se den under Fremmedherredømmet. Som en ægte Sønderjyde kunde han aldrig slippe Haabet om Gjenforeningens Time« fortalte J. P. Bekker, som havde været Heinrich Hansens ven siden barnedomsårene, ved hans begravelse.

Heinrich Hansen blev begravet fra

Prinsesse Dagmars bogskab, som det blev vist i Illustreret Tidende i 1867. Heinrich Hansen tegnede pragtskabet, der fyldt med danske bøger blev givet som folkegave til prinsessen i anledning af hendes bryllup med den senere zar Alexander III. Skabet, der er blandt de fornemste danske 1800-tals møbler, tilhører i dag Eremitagemuseet i Sct. Petersborg.

Holmens Kirke, en af Christian IVs smukke bygninger, som han havde malet. Provst Skat Rørdam sagde i begravelsestalen bl.a. at »Hans Navn skal ikke glemmes blandt de mange gode danske Mænd, som Sønderjylland har fostret til Danmarks Ære.«

Litteratur

Birgit Jenvold: Heinrich Hansen - kunstner i tid og rum. (Med litteraturhenvisninger). Forlaget Gammelting, Haderslev 1992.

Fotos: Haderslev Museum.

Det sker – på nordslesvigske museer

Historiecenter Dybbøl Banke - Et historiens fortællehus

Truende, skarpvinklet, nedsynkende i tidens forgangenhedsdis finder den opmærksomme besøgende betonruinerne af de danske skansers krudtmagasiner. Sprængte. Aftegnet mod himlen over Vemmingbund og Broagerland som råb fra en krigstid.

Udråb fra Danmarkshistoriens indre.

Nok er det længe siden danske artillerister og soldater søgte ly mellem krudtposer, brandrør, kardæsk- og spidsgranater, mens det gungrede i lerjorden derude. Splintbyger fra pallissadetømmeret saksede i græs, jord og menneskekroppe. Mens vort land, Danmarks, eksistens stod til afgørelse på flere måder. Moralsk, åndeligt, politisk, og konkret.

De få måneder, uger og dage, da vort land var på prøve som nation, er omgærdet af ring på ring. Ringe af forståelseskabende, historisk viden, som jo aldrig ældes.

Krigens grumme øjeblikke er opstigende bobler i en kogende gryde. Meget mere må fortælles udad, ring efter ring. Vi må hjem til soldaternes familier, officerernes verden, slot og hus. Hjem ved kvinderne - hustruen, den trolovede, døtrene, drengene, mødrene, faderen - som urolige frygtsomme greb efter breve dernedefra. Hvert brev, hver dagbogsside kunne jo være blevet den sidste, den allersidste. Eller ud i de ringe, der nu tegne en ny tid i samfundet. Bøndernes nye tid. Industrien. Arbejderbevægelsen. Folkeuddannelsen. Kommunikationens vækst. Teknologiens Jules Verneske frembrud - mod månen - endog!

Truende, skarpvinklet, nedsynkende i tidens forgangenhedsdis, men med den

kuldkastede faneborg endnu højt hævet, fløjtende i den Dybbøl-blæst, som altid kuer på banken:

Det nye Historiecenter Dybbøl Banke.

Huset og dets indhold samler i tiden en stærk og intens fortælle mulighed. Med billeder, lyd, historiske aktiviteter, fortællende mennesker, indbydelse til det ganske omlands udsigtssteder, kulturmiljøer, krigergrave, natursteder. Tegner håbet om at videregive det, der i en menneskealder drev vore historikere og store fortællere til uden tøven, uden at ofre kildernes udsagn - at bære vort lands historier og historie ind i det enogtyvende århundrede.

Der er rejst og indrettet et hus på Dybbøl Banke, skabt for det kommende århundrede. Tæt ved ledet, hvor de nysgerrige, de søgende, de mange gæster fra et Europa, i nogen grad anderledes end tidligere set, ofte først standser. Nær dette led ligger ledvogterhuset, hvor den danske identitet på nu dette felt tydeliggøres.

Nok skal Histōrie-centret nu finde sig tilrette. Lære sig at tjene de indtægter op, der skal drive det. Rette på indbyggede fejl. Finde sin plads i Sønderjylland og i Danmark.

Hans-Ole Hansen

Historiecenter Dybbøl Banke indvies den 18. april og er åbent alle dage, indtil 31. maj kl. 10-17, 1. juni til 31. aug. kl. 10-18, 1. sept. til 31. okt. kl. 10-17. Entre: voksne 30 kr, børn 15 kr. Rabat for grupper. Gruppebesøg - mod betaling - kan forudbestilles.

Information og booking: Skole- og guidetjenesten, Historiecenter Dybbøl Banke, Dybbøl Banke 16, 6400 Sønderborg, tlf. 74 48 90 00.

-
- Museet på Sønderborg Slot**
11. apr. - 11. maj: »Blå blade«
- 10 års jubilæums udstilling med danske og tyske kunstnere.
2. maj - 3. maj: *Kulturweekend: »Håndens arbejde«*
Tre medlemmer af Dansk Husflidsselskab viser prøver på deres kunnen med demonstration af drejning af træ og ben.
- Sønderjyllands Kunstmuseum**
Til 19. apr.: *Choros*
Nye malerier af Michael Kvium.
Til 19. apr.: Udstilling af nye skulpturer af Bendt Ulrich Sørensen.
- Tønder Museum**
2. maj - 14 jun.: *Tjekkoslovakisk kniplingskultur.*
I samarbejde med Kniplingsfestival 92.
- Højer Mølle Marskmuseum**
16. apr. - 9. aug.: Rav i naturhistorisk og kulturhistorisk belysning.
- Aabenraa Museum**
4. apr. - 3. maj: *Kunstudstilling »Menneske og tro«*
ved Marie Louise Eggert og Svend Boe Hauggaard
- Haderslev Museum**
11. apr. - 31. maj: *Heinrich Hansen*
- en kunstner i sin tid. En mangfoldig kunstner hentes frem af den glemsel, der blev ham til del i eftertidens kunstkritik. Udstillingen viser et fyldigt udvalg af hans hovedværker: malerier med arkitektur som det vigtigste motiv, møbler, sølv og porcelæn. Og den skildrer hans betydning og placering i samtiden og i eftertidens kunstkritik.
- Midtsønderjyllands Museum**
13. april - 26. juli: »*Gåden om den store død*«. En udstilling produceret af Geologisk Museum i København, som præsenterer et liv, der eksisterede i Kridttiden samt forsøger at forklare, hvad det var, der skete ved periodens afslutning - udslættelsen af adskillige dyregrupper, som hidtil havde domineret livet til lands og til vands.
13. april - 14. juni: Retrospektiv udstilling med arbejder af Arne Overbye, en lokal maler, der døde i 1990.
28. april: Arkæologi og geologi i Enderupskov. Den praktiske del af foredraget fra den 7. april, hvor området besøges.
Mødested: Parkeringspladsen foran Gram Slotskro.
- Bov Museum**
1. - 11. maj: Udstilling af tegninger, lavet af skolebørn i 4.-5. klasserne i Bov kommune omkring konkurrence-emnet »Landbruget i gamle dage«.
-

Johanne Luise Heiberg og Krigen 1864

Ole A. Hedegaard: Johanne Luise Heiberg og Krigen 1864. Pris: 138 kr.

Man studser uvilkårligt over titlen på major Ole A. Hedegaards sidst udkomne bog, for hvilken rolle spillede vor berømte og med rette højt beundrede kgl. skuespillerinde fru Heiberg i den ulyksalige krig?

Forfatteren har som grundlag den næsten daglige brevvæksling mellem fru Heiberg og hendes fortrolige ven, minister A. F. Krieger. Fra Krieger og fra hendes omgangskreds af politikere og andre betydelige personer fik hun informationer om begivenhedernes udvikling fra Frederik 7's død til Als var taget og krigen var forbi med tabet af Sønderjylland.

Skarpt kommenterede fru Heiberg, hvad hun hørte, og skarpt gav hun udtryk for det i sine breve, i hvilke farverne enten var sorte eller hvide; nogen middelvej kendte hun ikke.

Som i alle andre danske hjem, der havde pårørende med i krigen, tænkte hun på de forhold, soldaterne måtte kæmpe under, men samtidig håner hun officererne for udygtighed, skønt de ikke havde det stort bedre og ligesåvel gjorde deres pligt, hvilket tabene af dem viser. Ialt 105 fra general til yngste løjtnanter. Hun sammenligner stemningen i 1864 med 1848, men glemmer, at da havde vi overmagten. I 1864 var forsvarsværker hverken ved Danevirke eller Dybbøl udbygget.

Skønt hun gang på gang udtrykker sin medfølelse for de sårede menige, så sagde hun nej til at stå i bazar for at indsamle midler til sårede, enker og børn-, dertil følte hun sig for god.

Bogen er skrevet i letlæseligt sprog og illustreret med gode billeder og omtale af hovedpersonerne, men den handler mest om fru Heiberg, af hvem der er givet et interessant billede. Da bogen også hedder »Krigen 1864«, ville det have været rimeligt med lidt forhistorie, blandt andet Fællesforfatningen, som regeringen tvang Christian 9. til at un-

derskrive, skønt man var klar over, at en krig ville blive følgen. En blodig krig med tab af Sønderjylland, en krig der måske nok kunne have været undgået.

Poul Andersen

Dansk bibliotekshistorie i Sydslesvig

Dansk biblioteksvirke i Sydslesvig - et bidrag til grænselandet kulturhistorie 1841-1891-1921-1991. Af Lars N. Henningsen og Jørgen Hamre. Udg. af Studiefælleskabet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig. 184 sider, illustreret. Pris: 130 kr. Ekspedition: Padborg Boghandel.

I november 1991 fejrede Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, Flensborg, både sin 100-årsdag og 150-året for det danske bogvirke i Sønderjylland. Samtidig udkom »Dansk biblioteksvirke i Sydslesvig« af arkivar Lars N. Henningsen og overbibliotekar Jørgen Hamre.

Lars N. Henningsen har skrevet hoveddelen, der behandler perioden fra det nationalpolitiske sprogrøre i 1840erne (hvor professor Chr. Flor betegnes som »den danske lektor i Kiel«) frem til 1970, hvor Sydslesvigs danske biblioteksvæsen for længst havde konsolideret sig i grænselandets kulturlandskab.

Det er en levende og klart skrevet afhandling, der ikke tynges af unødvendige detaljer. Historien om de danske biblioteker i Sydslesvig er nært knyttet til landsdelens politiske og kulturelle historie. Man møder flere af grænselandets kendte skikkelser og skiftende tiders holdninger til arbejdet med den danske bog - og dermed det nationale sindelag - i det »omstridte land«.

Det første egentlige danske bibliotek i Flensborg åbnede i 1891 i rigsdagsmand Gustav Johannsens villa Margretesminde. Hans datter Alexandra var i mange år leder af dette bibliotek, der var tænkt som centralbibliotek for Nordslesvig. Placeringen Aabenraa eller Flensborg blev drøftet på Sprogfore-

ningens generalforsamling i 1888. Flensborg blev valgt som hjemsted, da alt dansk arbejde i denne by blev opfattet som en del af det danske arbejde i hele Sønderjylland.

Efter 1920 flyttede biblioteket til Flensborghus, som nu blev centrum for biblioteksarbejdet syd for den nye landegrænse. Den første overbibliotekar var den højnationale Holstein Rathlou, der skildres med respekt for hans faglige habitus trods hans utraditionelle og udiplomatiske fremfærd. Også andre af tidens bibliotekarer skildres med rimelig hensyntagen til dyder og fejl. Omtalerne af senere tiders biblioteksfolk i Sydslesvig er desværre (hensynsfuldt?) mere spartanske.

Fra tysk side så man iblandt med ublide øjne på det danske arbejde fra Flensborghus. Således fandt den tyske biblioteksmand, dr. Schriewer, i 1923, at danskerne drev »mit allen Mitteln und Scheinmitteln eine unerhörte Kulturpropaganda«, og at deres biblioteksvirksomhed mere gik ud på sjælefangst (Seelenfang) end på sjæleomsorg (Seelsorge). Henningsen bemærker tørt, »at man måske ikke kan kalde Schriewers indvendinger helt uberettigede«.

De danske biblioteker kom tåleligt gennem både nazitiden og krigsårene. Mærkeligt nok skildres det ikke tydeligt, hvorfor bibliotekets ejer, Grænseforeningen, allerede i foråret 1945 erkendte, at efterkrigstiden ville stille så afgørende nye og store krav, at man straks ønskede en ny leder i stedet for Frederik Mommsen, som forestod biblioteket 1934-45, kun afbrudt af militærtjeneste i de sidste krigsår. Den nye overbibliotekar blev Torben Glahn, som tiltrådte først på året i 1946. Der fortælles om Mommsen flere steder i bogen, men der savnes en samlet karakteristik af hans person og virke - også som kommunalpolitiker i Flensborg efter krigen. (Jeg har ladet mig fortælle, at Mommsen blev underrettet om Glahns udnævnelse på en ejendommelig og lidet værdig måde).

De første efterkrigsår bød på meget vanskelige arbejdskår, som tydeligt illustreres med bl. a. citater fra Torben Glahns dagbøger. Men biblioteksarbejdet udviklede sig godt, og i 1959 kunne man tage den store, nye biblioteksbygning i Nørregade i brug. Et moderne bibliotek med mange alsidige til-

bud og aktiviteter, - et dansk kulturhus, som fik endnu bedre kår efter udvidelsen i 1987.

Det danske biblioteksarbejde søges skildret i relation til det omgivende tyske samfund, dog kunne man ønske, at der var brugt flere tyske kilder for mere tydeligt at vise de tyske holdninger til det danske kulturarbejde gennem tiden.

Bogen er temmelig Flensborg-centreret. De danske biblioteker i Husum og Slesvig omtales alt for kort, og der mangler en karakteristik af Poul Kürsteins virke, både som mangeårig (ikke altid helt nem) bibliotekar i Slesvig og som bibliograf og publicist. I 1966 blev Kürstein leder af centralbibliotekets studieafdeling, og han var her til sin død i 1973.

Jørgen Hamre har skrevet det afsluttende afsnit »Udvikling og tendenser - 1970-91«, der i nogen grad har den udvidede årsberetnings karakter. Bogen ville have vundet ved, at Lars N. Henningsen havde skrevet hele bogen. Det kunne have medført større konsekvens, og visse forløb var formentlig blevet fulgt til dørs. Nu ser der ud som om de blev afbrudt i 1970. Nogle officielle taler fra indvielsen af nybygningen i 1987 gengives uforkortet. De kunne med fordel være bragt i referat med korte citater.

Mellem de bibliotekshistoriske afsnit er placeret et kort afsnit af Viggo Böhrnsen Jensen (bibliotekar og billedkunstner), der udmærket skriver om bibliotekets udsmykninger og kunstværker. Ib Braases skulpturgruppe og debatten herom får særlige opmærksomhed. Det endte som bekendt med, at skulpturen bliver stående i de omgivelser, hvortil den er skabt.

»Dansk biblioteksvirke i Sydslesvig«, der er nydeligt trykt hos Wind i Haderslev, afrundes med kilde- og litteraturhenvisninger og et godt personregister. En væsentlig, omend ikke helt udtømmende bog om et vigtigt dansk kulturarbejde i grænselandet.

Jørgen Mågård

Næste nummer af månedsskriftet udsendes med postvæsenet den 14. maj.

Vægterpladsen, en Aabenraa idyl

Bagsiden
om
forsiden

Det er noget helt særligt der gør et byrum til en plads. Et sted, hvor man oplever, at ens gang stopper, og man omsluttes af nogle smukke vægge, hvis loft er den åbne himmel. Pladser kan som i Roms mangfoldighed variere fra det storslåede til det intime, fra det groteske til det poetiske. Det kan være resultat af de største arkitekters kunst, eller de kan være opstået som lykkelige samspil af byggetraditioner i en lang historisk udvikling. På den selvgroede måde er Aabenraas Vægterplads blevet til en af de fineste pladser i Sønderjylland. Trekanter af lave, forskelligartede huse, med knæk og skæve vinkler er samtidig indbegrebet af aabenraask småbyliv, en ægte idyl.

Pladsens form og de bugtede forløb af gyderne omkring stammer fra bydannelsen ældste lag. De adskiller sig, ligesom området ved Søndertorv klart fra de lige veje som Storegade og Vestergade, der blev anlagt tidligt i middelalderen.

Husene på Vægterpladsen hører til i den blanding af oprindelige boderækker, små lave lejhuse, og lidt større gavll- eller længehuse, der præger sidegaderne i byens nordvestlige kvarter. Alle tre typer er repræsenteret i så køn og typisk en udformning, som man kan finde i hele byen. De ældste er de tre tidligere vægterboliger, der oprindeligt var små trefags bindingsværksboder fra 1600-årene. Kun det ene har bevaret sin enetages grundform. Dernæst to af byens mindste gavlhuse, blot få fag dybe. De har været så særprægede at de fra gammel tid har haft egne navne, »Tresuren« fra 1803 og »Det blinde æsel« fra ca. 1750. Endelig langhusene, hvoraf det smukke nordlige er et af de ældste grundmurede i byen fra før 1744. Det sydlige er nybygget for bager Kjølseth i 1851, hvorfor han fik indsat sine og konens initialer sammen med byggeåret i husets 1700-tals hustavle. Den bæ-

rer den karakteristiske indskrift: »Soli Deo Gloria, Hilff Gott das Ich Meinen Feind Mit Sandfft Muht Überwinde.«

Vægterpladsens maleriske udseende har gjort den til det absolut mest yndede Aabenraa-motiv. Især hjørnet med de to gavlhuse, den lille karnap og den frodige hyld har været gengivet på utallige litografier og postkort, selv på et frimærke og et by-julemærke. Men ikke kun det bidrager til, at pladsen for aabenraaerne er blevet et symbol for deres særart. Det liv og naboskab, der udfoldedes i pladsens beskedne boliger, værksteder og forretninger, har været båret af den nærhed, jævnhed og lune hygge, isprængt drilleri, der opfattes som typisk aabenraask. At være fin ligger dem fjært. Da Aabenraa Museums tidligere leder Holger Jacobsen i 1972 fik en slags æresbolig i det nyrestaurerede »blinde æsel« blev stedet næsten en institution. Ingen kunne som han fortælle på aabenraa-dialekten de historier og anekdoter, som var hovedindhold i byens rige omgangsliv, og som han var med til at spinde ind i dens egentlige historie. At hans nabo i langhuset mod nord, Troels Fink, også aabenraaer, behersker den samme fortællekunst siger meget om det gamle småbylivs særpræg og betydning.

Det symbol, som byen selv har forsynet sin yndlingsplads med, vægterfiguren, lever fuldt op til denne ligefremme, usnobbede væremåde. Det var borgmester Buchreitz, der fik ideen til at genanvende en gammel granittromle og bad bysbarnet I. P. Junggreen Have om at udføre skulpturen 1948-49. Vægterens stejle holdning, med den fyldige mave fremme er bestemt af, at hans næse skulle være bag tromlens taphul. Figuren er lavet i menneskelige mål, så børn kan kravle på den, og »den er mest for sjov«. Den fuldender Vægterpladsens idyl.

Birgitte Kragh